

עמו בדבר הזה, או באמת ערער רב על הדבר והשיבו מחפצו, גם זה יקשה בעינינו מאד כי יותר יש להאמין כי רב מתשוקתו לשבר עול הנשואות מעל בני בבל יסכים עמו בבל לב ונפש. ועתה נראים הדברים כי אם אמר שמיאל יכול אני לתקן כל הנולה רק יכול אמר אבל לא שיקש ואף באמת לא מלאו לבו לעשות כן בפועל מענותו ומאהבת השלום אשר היתה מדתו ולא רצה להכניס נפשו במחלוקת עם בית הנטויל להעיר חמתם ולעורר קנאתם.

והנה שני החכמים האלה רב ושמיאל ירו אכן פנתה לחכמת התלמוד בארץ בבל, הם טהרוה כיכלת ידם מחלוא קצת מדות מתועבות הם המיבו החיים הדתיים והריסום משפלים, הם אזנו וחקרו ותקנו חקים ומשפטים לטובת היהודים אשר בארץ הזאת, אמנם גם הם נתנו הורע ליורעי עמל פלפולים כי מחקריהם והוריותיהם אשר עוד בהשכל ודעת יסודם ודרכי למודם אשר מישרים התהלכו היה במשך הזמנים למכשיל והדורות הבאים עברו גבולות ובחשכה יתהלכו. אחרי מות רב עוד כל ימי שמואל נשארו הדברים כמו שהיו. מקימו של רב לא נמלא ותלמידיו הלכו להנדרעא וישבו לרגלי שמואל. אבל לא ארכו הימים, כמו שבוע שנים עברו והנה גם שמיאל נאסף אל אבותיו, ויקם דור חדש ועמדו ראשי ישיבות חדשים תחת רב שמואל, אבל מקומם לא מלאו ומדרגתם לא השיגו אף לחצי.

פרק ארבעה עשר

רבה בר אבתי ר"ג רב נחמן רב הונא רב יהודה.

שמואל מת וישיבתו נתיתמה וגם ישיבת סורא לא היה לה ראש ומנהיג, כי כל הימים אשר שמיאל היה חי אחרי מות רב לא מלאו מקומו של רב. והנה בלי ספק אחדים מתלמידי שמואל הראשונים אשר כבר הגיעו לימים קוו כי עליהם יפול הגורל להמנות ראש תחת שמואל. אבל רבות מחשבות בלב החכם הבבלי ועצת ראש הנולה היא תקום, בימים ההם היה רב רב אבהו ריש גלותא יושב בנהרדעא. ככל ראשי הנולה היה עשיר, וכמעטם היה גם חכם בחכמת התלמוד. הוא היה עשיר כל ימיו ונהג נשיאותו ברמים וכשמת הניח עשרו לתתניו (ב"מ קיד:). רבו היה רב. ועל שמו הביא רוב קבלותיו ולא בשם שמואל⁽¹⁾ ולא היה מגדולי הדור כאשר הודה בעצמו באמרו: בארבעה לא מצינא בשיטא מצינא (ב"מ ש:). אמנם אם נחשב ערכו לפי תכונת תורותיו וענינו ולא לפי מספרן נראה כי לא נופל היה מכל גדולי דורו בחכמה, כל ימיו לא היה מתופשי ישיבה ואין מקים אשר יהיה בו רמז מתלמידיו וגם לא נמצא שיהיה אחד מן החכמים יאמר דבר בשמו בלתי אם רב נחמן לבדו אשר היה חתנו וידע כל תורותיו אף כי לא היה תלמידו המובהק. דרכו בלמודים היה דרך רבו רב, לרוב משתדל לבאר כונת המשנה במה נשנית ובמה לא נשנית במה נחלקו ובמה לא נחלקו⁽²⁾ ולתת מעם להלכות הקדמונים ולהוציא מהם תולדות⁽³⁾ ונשארו לנו ממנו קצת הוראות ופסקים אשר כלם פשוטים וכדורים⁽⁴⁾. באגדה לא עסק וגם אין לנו ממנו מדרשי אגדה.

(1) ע' מנהדרין (פג), שבת קמב, שם קלז. ערובין (עתי) שם פה. שם פו. ב"מ (סח) שם (עו) שם (צט). נפין (סב) ועוד בתריה מקומות.

(2) ע' פסחים (פו). מתני' באב תפומא וכו'. חגיגה (יו). מחלקת במעלות: דרבנן אבל מטומאה למתת ד"ת השני מטא. שם (כב). י"א מעלות שנו כאן. ברכות (גז) בשלא אבל עתה... שבת (גז) מה מעט קאמר וכו'. שבוועט (ממ): מאן תנא ארבעה שומריין. שבת (וספ): מנא ח"ם וכו' הרי קראי כתיבי ירו'. שם (ע"ט). לפי שאין אדם מורה וכו'. ערובין (סד) אמר כל מלתא דרב אחא לא שנו. יבמות (ע"ג). לרבני האומני שלשים וכו'. ועוד כמה כ"ב.

(3) מנהדרין (גז) לא נצרכה אלא לערה עדים וחתראה. שבת קמב. מפני מה אמרו מראה של מתכה אמרה. ב"ק (פו) מנין שאין נזקקין אלא לתובע התלת וכו' ב"מ (סס): עצמים שמעריז על חנות וכו'.

(4) ברכות (בא) תני בני ברב דמעו ומדברי דחול בשבת... גומרין כל אותה ברכה. שבת (עו) (רד ד כ)

אגדה כי אם: אחרים, ואין זה פלא. כי לא היתה פקידתו לדרוש ברחבים ולא לתלמידים אשר לא היו לו, ואף מן העמם הזה אין לנו מסגי היות ואפולוים כי אם מעט כי לאלה בתי המדרש והורתם וקבוץ התלמידים מלדתם. אחר: כל אלה לא נוכל לאמר עליו כי הוה חלקו עם החכמים אשר מדי סגרו רב ושמואל את עיניהם, כבר הביאו הפכה גדולה בלמדים ואבד דרך הישר והפשט והכלו אחרת, עקלקלת אבל חבריו פעלו זאת, עד שהבנים מגדולי התלמידים בחלה נפשם מפני הפכה הזאת והכלו להם לארץ ששאל כי היא פרק וכן: חדש ומגיע אשר לא הצתה נפשם כי והוא הנחיק מאד מן הפשט והישר ובמדרך רבותיהם, ולזה הפרק גם אני נקראתי פרק החרור וסבסוך התלמיד.

ראש הנולה הזה היה משיא את בתי יללתא המצוינות בין הבנות בחכמה לאחר מן החכמים הצעירים מתלמידי שמואל ושמו רב נחמן בן יעקב, והוא נקרא בתלמוד "רב נחמן". סתם. בבואו אל בית חמוי עוד היה צעיר, מאד לימים, אבל בשרונו המצוינות רב חכמתו ושקידתו נשאותו והנכיהוהו לתור מעלת החכמים שברור, ויהי כאשר מת שמואל לא התמחה חותנו ראש הנולה אף הגע ויפקידתו להיות דין בנהרדעא תחת שמואל עם הפקידה הזאת היתה גם פקידת ראש הישיבה חלקו נכון נמלא מקומו של שמואל בנהרדעא. רב נחמן היה מבוקר בנכסים ונהג ביתו ברמים (עי' ברכות נא. גמין לא) וכן בני דורו היה מפורסם כעשרו, ופעם אחת בקש מר' יצחק שיברכתו ואמר לו במה אברכך אם בתורה הרי תורה ואם בעושר הרי עושר (תענית ה) ואמנם לא ארכו לו לרבה בר אבהו ולרב נחמן חתנו ימי השלוח בנהרדעא כי בימים ההם קם איש אחד ושמו פפא בן נצר בראש חיל אנשי מדי גוש שומים ובזווים ועשו שמות בארץ ויבואו לנהרדעא וילכדהו ויחבבהו, ונתכללה הישיבה ורבה בר אבהו ורב נחמן גלו ממקום וישבו בשלחי ומחוזא ושם יסדו בית דין ורב נחמן ישיבתו (אגרת רש"ג) יש חושבים (יאסר דה"י לרת היהדות ח"ב צד 147) כי מושבו וישיבתו של ר"נ בשכנצים ומעות הוא בירם, אם נבינה בדוב תורותיו, נראה כי עיקר השתדלותו היה לברר הלכה למעשה ולעקר פהסומן בין החכמים דבריו במשא ומתן של הלכה ובפירושים ובפרט כלשוניות המשניות ובבאור הכוריהן ומלותיהן רק מעט, אך בנגד זה הוראותיו ופסקיו בפרט בדיני ממונות (ביים) כי זה היה עיקר

עסקו

ישתדל כוס של ברכה י"ב מ (צ"א) פועלו עד שלא חלכו שתי וערב בנת אוכלין ענבים וכו'. גמין (ה) מצריו מערסא למרסא. יבמות (קסו) ונתנו תרי שפרי דנפקי במחוזא וכו'. כתיבות (פו) האומר לתבדו משוך פרה זו ולא תהא קטלה לך עד לאחר ל' יום קנה ואפילו עופרת באנס. שם (צב) יתומים שנוכרין: בתובת אביש ב"ח יתור: נובח: אחת: סתם. גמין (לב) סקל מתנת שאמר לאחר שבאתה מתנת לידו... מביטלת היבסל... לא אמר: כלם: יאונת: מתנה דבריו קייסין. ב"ב (ח) כשנבין על הצדקה אפילו בל"ש. שם (כג) אין הוקה לנזקין.

(5) מדרש הלכת: שבת (כה) ואני... משמרת תרומותי בשתי תרומות הכתוב מדרש. וכרש אגדה: ר"ה ית' ודרשו ח' כתפצאו אמת ב' ימים שבין ר"ה ל"ה. יבמות (סד) שרת אבנו אילנית היתה שנאמר והיה שרת עקרה אין לה ולד אפילו בית ולד לא תהי לה. מנדרין (מח) ואחתב ליעך כרור לו סתה יפה. א"ב (קסו) ונתתם את נחלתו לאחיו יש לך נתינת אחת שהיא כול ואיוו זו מתנת שביב מרע. (6) לא ידעתי בשום מקום רמו שר נ קבע ישיבתי בשכנצים ואולי סמך תחכם ואסר על הא דאיתא בנפ' יומא ית' ויבמת (לז) כי סקלע ר"נ לשכנצים אמר מאן הוה ליומא וזה סעות שמכאן אין ראייה כל דהו שישכ שם ויארבה משמך לתפן כסבואר למעיין. ובאגרת רש"ג מפורש שלחי ומחוזא ואחריו נמשבתי. (7) ע"י פסחים (פח) מתניין ברקדרי וכו' ביצא (ב) בתרגלת העומרת לגדל בוצים שם (ז) לא יגו אלא וכו'. ערובין (מא) מאן דתני אנשי לא משתבש וכו' והמורי מחסרא. יבמות (יו) מאן דתנא ראשונה לא משתבש וכו'. כתיבות (מא) זו אינה משנה. שם (פח) ואפילו דבין לא פליגי וכו'. ב"מ (מס) אר"נ לא שנו אלא לוקח. על דרך אלה הדוגמאות וחלכים כפי מדרשו במשניות אך ביאורי לשונות ודבורים ומלות המשנה ית' לא הית' מפורש ודרכו.

(8) מדרסאותיו ע"י: בביצה (כה) שרא לח לילתא למפיץ אאלונקי. שם (לא) הני לבני דאיתור סבינא שרי לשלשלעו: בשבהא. חגיגה ית' הנפול דיון לפירות ח"י מנסי רוח. ברכות (יג) אמר לדרו עכדיה בפסוקא קמא צערי: מפי לא צערי. שם (כג) תקן תצבא בת מ' קבן. שם (כג) כי וזה נקיס תפילין לא (רד ה"ג)

עסקו ופקידותי. וכבר הגיד עליו כחו וגדלותו באלה הענינים אחר מגדולי דורו והוא רב הונא כששאלו ר"ג: הלכתא כותין או הלכתא כותיבו? אמר לו (ר"ה) "הלכתא כותיבו ומקרביתו לבבא דריש גלותא דשכיחי דיני" (ב"ב סה. ועי' רשב"ם) ומצד הזה מאד מאד עצמה פעולתו על השתלשלות החכמה התלמודית כי כל פסקיו והחלטותיו בדיני ממונות היו למדה לדיינים והיה לכלל קבוצה הלכה כרב נחמן בדיני (כתובות יג.). רב נחמן תקן כמה תקנות חדשות בד"מ שלא כדין הנהוג עד זמנו ולא חשש אף אם סתם משנה עומד נגד חקתו מפני שראה כי שני הזמנים דורש שני חסנהגים. ואולי גם זאת הסבה, הן ידענו כי היה תלמיד שמואל (עירובין מז.) ורוב דבריו אמר בשם שמואל, וכל ימי שבתו בנהררעא שהיא מקומו של שמואל נמשך אחרי היראותיו ופסקיו אף אם בלבו לא הסכים עמו (ב"ב קנג.) ומארכתו שאהב את רבו השתתל בכל מקום לפרש דבריו ולהצדיקם (כתובות עט.: ב"ק קד.: גמין לו:.) וידענו גם כן כי שמואל הקפיד מאד על "דינא דמלכותא" ועל כן בהמשכו אחר שמואל רבי לקח קצת תיקונים מדיני הפרסיים יושבי הארץ ונמנע בתוך חקת משפט היהודים. ואלה הם קצת מתיקניו ר"ג תקן שבועה לכופר הכל וקראה שבועת היסט (שבועות מז.) אף שזה נגד סתם המשנה מנה לי בידך אין לך בידי פטור. ותקן: שניהם החשודים על השבועה יחלוקו (שם מז. מח.). שטר מברחת קורעין אותו ואף שכבר קדם לו אמר שמואל רבו מורה הוראה אני אם יבא שטר מברחת לידי אקרענו, הוא עשה הלכה למעשה (כתובות עט.) עביר אינש דינא לנפשיה (ב"ק כז:.) לא יהבינן זימנא לא לבני כלה בכלה ולא לבני רגלא ברגלא (שם קיג.) דן דינא דגרמי (שם קמז:) קונסים למי שמטריח את הבית דין (ב"מ לה.). כללא דרבנא כל אנר נטר ליה אסור (שם סג:.) נאמן אדם לומר פרוככול היה לי ואבד (גמין לו:.) כל דאלם גבר (ב"ב לד:.) הנהו דבי ריש גלותא לא מחזקי בן ולא מחזקין בהו (שם לו.) מחאה שלא בפניו הוי מחאה (שם למ.) כל מרפא דלא כתיב בה קרענא לשטרא דמלוה לאי מרפא הוא, וכל אדרכתא דלא כתיב בה קרענא למרפא לאו מרפא הוא וכל שיסא דלא כתיב בה קרענא לאדרכתא לאו שיסא היא (שם קסט.).

רב נחמן היה איש המעשה ורובי תורתיו היו רק בענינים הנדרשים להלכה ולמשפט. ורק מעט מועד נמצא ממנו בדברים אשר להם כי אם תכלית אמרית, מכל מאמריו והוראותיו נראה כי ישורה בזה לשמואל רבו לבלתי העמם גורה על גורה ולרוב גורה נוטה לצד הקולא⁽⁹⁾. וסבת הדבר כי לא ירא מפני כל ולא נשא פנים בתורה, מעלת פקידתו ודעתו את ערכו וכשרונו וגם מצבו באושר הזמני עמדו לו כי לא אסרה נפשו בכבלי ההכרח. שני מנהיגים היו לו אשר הורוהו

דרך

דיב לן וכו'. שבת ונא. אמר לרבי עבדיה אסמין לי וכו'. שם למז.) כבר תברנתו אנשי סבורא לסלוגיהו. עירובין (סג:) עשה לו מתיצח של בני אדם וכוונס. תולין יח:.) סוגרת כשרה נחרא נחרא וששט. שם (מז.) אבשר משיפוי כובע. שם (סמ:) אנהו מילא אכלי אגן ססתם גמי לא סתם. שם (קיא.) ריג' חלפו לה כרותתין. ספסקיו עי' עירובין (כת.) הוא אתתא דעבדא מחיצה ע"ג מחיצה כוכבי גר וכו'. מנהרין (לא.) הוא אתתא דנפוק שפרא סתותי ידה וכו'. שבועות (ל.) רב עולא הוה ליה דינא קמית דרב נחמן. שם (ל:) דביתו דרב יהודה הוה לה דינא קמית וכו'. ועי' עוד שם (לד:) ושם מב. (מז.) כתובות (ג. מו.) ב"ב ינא. מז: סו.) גמין (גב.) ב"ב יכס: קנא קנג. קנסו) ועוד אחרים.

(9) עי' ברכות (נא:) בעובדא דעולא עם ילתא אשתו ובדוקין (ע.) במשאו ומתנו עם רב יהודה בשומינן לדין ומהם נלמד כי לא הית רב נחמן בעל דקדוקי עניות כחבריו. וכן תראה בברכות (ז:) כמה שהשיב לרב יצחק על ששאלו: מ"ש לא אתי מר לבי כנישתא עי"ש. ובפסחים (מ.) אבשר רבה בעל נפש אפי' חפין דשרירי לא ילתת ואמר ר"ב כאן דצאית לאבא יכול נהמא דעופשא. עי' בהערה שלפני זו. בפרס בדיני ס"פית היה מן המקילים ביותר. עי' תולין (מז:) שחם שלוש וכו' כשרה. שם (מג.) נקב נקב בליו כשרה שם (מז:) ריאה שנימוקת וקרום שלה קיים כשרה (מח.) ריאה חסומה לדין אין חוששין לה, ריאה שנקבה רדון סותמתה כשרה. (מח.) היא הורא דנכתא דאנקב להדרי כשרה (נג.) מקים הדבק אפי' נפל בלי כשרה (נג.) אפשר לשמוע ששעשה שיחורה

דרך התורה האחד היה גידול חפצו במשיניות התנאים והשני סברת שכלו. כן מצאנו לפעמים שחבל אמוראים ודיינים מסכימים לרבר אחד ועשו מעשה על פיו וכל זה לא עזר בעד רב נחמן לחלוק עליהם כי אמר: **אנא מתניתא ידענא** (ב"ק יב. ב"ב נב: חולין יט:). וגדולה מזה היתה סברת שכלו הנר לרגלו ולא חדל מלחלוק על גדולי האמוראים וגם על רבותיו, ולא עוד אלא שמכריע בין הדעות והפס כדעת האחר אף אם השני יגם סיוע מן המשנה⁽¹⁰⁾ וכל זה רק מסמיכותו על סברת שכלו.

אמנם אצל כל מעלותיו האלה מדה מגונה היתה בו והיא מדת היהדות, כי לא שמר פיו ולשונו מלהתהלל המיד במדת חכמתו, וביחוד בדניו ממונות היה מתנשא תמיד לאמר: **כולי עלמא לגבי דידי בדניו דרדקי** (ב"מ סו.), והתפאר כי עלה בזה על כל חבריו⁽¹¹⁾. בשני מקומות יסופר עליו מה שהיה מתהלל במעלה גדולה אשר באמת יעידו על רום לבבו מאין משלו האחר הוא מה שאמר אם משיח מן החיים כגון אנא (סנהדרין צח:). והשני הוא, מה שהשיב לתנא ששנה לפניו המשנה "משמת רבי בטלה ענות ויראת חמא" ואמר לו לא תתני יראת חמא דאיכא אנא (סוף סוטה). גם פרי גודל לבבו הזה היה לפעמים למורת רוח לחכמים. פעם אחת בא רבא בר רב הונא וזמי לנהרדעא ודרש שם בחלק ההלכה מדרשתו "שונין קמח ביום טוב". ויהי כאשר ספרו לו תלמידיו מענין הדרשה. אמר להם: פוקו ואמרו ליה לאבא (רבא אבא שמו) שקילא טיבותך ושדי אחורא (כיצה כמו) כלומר אין. אנו בנהרדעא עריכים לדרשתך ואת חכמתך השליכנה אל הקוצים. ושוב פעם אחרת מלאו לבו להומיניא רב יהודה אשר היה ראש בפומבדיתא לפניו לדון לנהרדעא והנה זאת ההומנה לא היתה על דין בדניו ממונות שהיה בין רב יהודה ובין איש אחר כי אם רב נחמן התערב בריב לא לו ועשה עצמו דיין על מעשה שעשה רב יהודה בעירו ולולא אותו ולביישו והיה רב יהודה מנדרתו כדון והיה זה האיש קיבל עליו לפני רב נחמן. ורב נחמן בחפזו ובגבה רוחו הומין את רב יהודה לפניו לתת דין והשבון על מעשהו כאלו הוא: אדון כל המעשים הנעשים בכל בתי דין שבבבל (קידושין ע.). ובלי ספק יסוד המעשים האלה היה בסמיכותו על חוקק בית ראש הגולה אשר היה חותנו ואשר היה מיראים את החכמים, ובאמת לא היה רב יהודה שומע להומנתו לולא רב הונא יעזו ללכת מפניו יקר בית הנשיא הוא ראש הגולה. וכבר בני דורו היו מלינים עליו ואמרו כי בהסמכו על חוקק חתנו ראש הגולה הוא מתנשא לכל ראש עד שכלאו לבו לזלול בתורתו רבו יוחנן ראש ישיבה בטבריה (חולין ככד). אשר היה מכיבד מאד לכל חכמי בבל. ואף גם זאת כי היה דיין מומחה לרבים ויורד לעומק הדין מכל חבריו לא דמה אליהם במדות הנדרשות לדיין. הן זאת היתה מדת חכמי ישראל כי ישבו לשפוט בין איש ובין רעהו ברעדה ובחדרת קדש עשו חיבתם שלא יכשלו בדברם משפט (יומא פו:) והשחמרו

(10) הא לך קצת מהלכותיו הנוסדות בסברה. כתובות (יב:) מנה לי בידך וחלת אומר איני יודע עמו. שם (יט:) עדים שאמרו אבנה היה דברינו אינם נאמנים וכו'. שם (כ:) הכשתח שלא בפנינו אוקי תרי חברי תרי ואוקי סמונא בחוקת מריה. שם (ק:) שנים שהוציאו שגר חוב זה על זה זה נובח וזה גובה. קידושין (ת.) התקדשי לי בטנה והניח משכון עליה אינה מקדשת כנה אין כאן משכון אין כאן. (ב"ב י.) חסנניה מציאה לחברו לא קנה חברו מ"ם חוי תופס לב"ח במקום שחב לאתרים וכו'. (ב"ב לא.) זה אוסר של אבותי וכו' וכו' ב"ב (ט.) חולק מסברה על שמואל רבו. ערובין (סד.) לא מעליא חא שמעתא דשמואל דהא אנא וכו'. יבמות (סו:) אע"ג דתני כותיה דר' אמי שמתבא מעמא דרב יהודה. כתובות (ק:) חולק על שמואל משום מה כתב ב"ד יפה. ב"ב (קלז:) הא רב תא שמואל הא ר' יוסי בר חנינא וכו' שאני אומר כיון שעשה שותף בין חכמים אברה כתובות.

(11) סנהדרין (ה.) כגון אנא דן ד"ס ביחירי. ב"ק עז: אנא ושכור מלכא אחי בדניו. ומצאנו בכמה מקומות כשאמר אחד מחבריו דבר הלכה שואא כיוחראת וסתם דבריו ולא אמר בפ' כן שאמר בפלוני היה דרכי לאמר לו גנבתי נגבא למה לך ע"י יבמות (צא.) כתובות (יט.) ב"ב (קלג.).

(ד"ד ה"ז)

יהשתמרו מאד בנפשותם מכל שמץ דבר אשר יוכל להתראות כהכרת פנים ואמנם רב נחמן לפעמים לא חש לזה. ופעם אחת שלח אליו רב ענן את אחד מקרוביו ובקש ממנו לעשות לו דין, ומפני כבוד רב ענן היה מקדים לדון את קרובו של רב ענן וסלק דין יתימים עד שנחתמו מענית שכנגדו מראותיו שחלק ר' נ כבוד לבעל דינו (כתובות קה). יכן יסופר כי אחת מקרובותיו היה לה דין עם אדם אחד והיה נותן לה ר"נ עצה מה שחששה כדי לזכות בדן בהערמה על שבגדה עד שהוא עצמו ראה עותתו ואמר עשינו עצמנו כעורכי הדיינים (כתובות פה). מכל זה נראה כי העונה ושפלות הרוח אשר היתה מדה גדולה חכמי התלמוד לא היתה מדה, ולא דמה אליהם במנהגו בנחת עם בני אדם אף כי לא ניפל היה מהם בחכמה התלמודית.

דברי אגדה אין לנו ממנו כי אם מעט מזער וגם אלה שנתקיימו לנו רובם רחוקים וזרים⁽¹²⁾ וכנגד זה כל דבריו בהלכה קרובים המיד אל השכל ומיוסדים בסברה ישרה⁽¹³⁾. רק תלמידים שבאו אחריו תלו בו כמה פעמים דברים אשר לא כן וגם מצאנו כי ר'בא אשר היה מתלמידיו היכיחם על ככה באמרו: לא אמינא לכו לא תתלו בוקי סריקי ברב נחמן (ב"ב קנא: ושם ז'). ע"ז לזו חולין נ). חברו היה רב ששת ולרוב בעל מחלקתו. גם הוא מושבו בשלחי הוא היה אדם ענוג וחלש (פסחים קח). ומאור עינים (ברכות נח). אבל ברוחו אדם קשה כברול (מנחות צה): אשר כל המשניות סדורות בפיו (ערובין סו). ונשען המיד בתלמודו על ראיות מן המשניות (נבחים צוה) ובהורותו תלמידו לתלמידו היה דרכו לאמר „מנא אמינא לה ומביא ראיה ממשנה או מבריתא (כתובות סה). ובכ"מ) או „תניתיה“ (ב"מ צ. ובכ"מ) ואמרו עליו „הא מלתא אמר לן רב ששה ואגרינהי לעינין ממתניתין“ (יבמות לה. נח). והיה לו תנא אשר סדר ברייתות לפניו (סנהדרין פו. הוריות ט), ועל כן נמצא בידינו מאמרים מן התנאים הקדמונים ובפרט מ' אלעזר בן עזריה (מכות כג. פסחים קח. ובכ"מ). ואמנם אם נדקדק בהיותו ופולפוליו נראה כי מלבד בקיאותו במשניות היה גם חד השכל וחרף ואף מבחינה הזאת. קרא רב חמא עליו טובה חכמה עם נחלה, כלומר טוב טעם חכמה חריפות עם נחלת משניות (בכורות נב: ופרש י). ויען כי חשב כי כל הבריות היהודים היו לו לנחלה על כן היה בוש מחבריו אם אירע שנעלמה ממנו אחת מן הבריות (ערובין יא: לשם: ב"ק צח). מי היה רבול אף גודע לנו. יש אומרים (יוחסין) כי רבו המיבהק היה רב הונא יען כי היה מצאנו כי היה בפרקו (יבמות סב: ואין זה ראיה'). זה ברור כי לא היה רב רבו כי לולא כן לא מלאו לנו לדבר ברב כאשר עשה, וזה מצאנו בבמה מקומות שאמר עליו „כי ניים ושכיב רב אמר להא מלתא“ (יבמות כד: ושג) ואמר לרב ירמיה בר אבא „רב ככותאי אמר לשמעתא“ (גדה סמ). וכן לא ידבר תלמיד מרבו. כאשר רב נחמן געלה מאד בדיני ממונות כן געלה רב ששת בדיני אסור

(12) פסחים קס: ליל שמורים ליל המשומר ובא מן המזיקין. יבמות סד: שלש שנים כנגד שלש בקידוש. כתובות עב: וישא הכותי את בנוסד לשוא על עסקי שוא. קדושין סו: וי"ו דשלום קסינא היא. ואין להתבט דוגמאות שכל אגדותיו על סגנון זה.

(13) הא לך קצת מהלכותיו הרישומות: ערובין (גמ): אנשי חצר ואשי מרפתת ששכחו ולא ערבו אם יש לפניכם דקה ארבע אונות אסורה ואם לאו אסורה. יבמות (צג). הסוכר פזרת דקל לחבירו אף משבאו לעולם יכול לתזור בו. קדושין (פ). כתב לה על הנייר או על התרס אע"פ שאין בו שום וכו'. שם יום). ואמר אדם לבתו קטנה צאי וקבלי קדושין — המקדש במלות שיש עליו משכון מקודשת. גטין סח. האחין שחלקו לקחות הן. בכתובות (ק). יתומים שבאו לחלוק בנכסי אביהם ב"ד מעמידין להן אפוסרופוס ובורדין להן חלק יפה הנדילו אינן יכולין לסחות ב"ק (קח). מנח לי בידך והלאה, ואמר איני יודע פסור. ב"ב (לא: אגן) אהתיגן אגן מסקינן לזולתא דבי דינא לא חישינן. חולין (מ). אין אדם אוסר דבר שאינו שלו. ובכל אלה הלכתא כרב נחמן. ועי' בסוכה (יד:).

(14) כבר כתבנו זה בכ"מ בחבור זה שאין מזה ראיה שאם אחד מן החכמים יושב לפני חברו בשיטתו על היותו תלמידו כפי שאל ר' אלעזר ובפרט בעניניו שספורש שם בהריא בסוף התנן שכל החכמים שנאמר יתייהם שם שהיו בפרקת דרב הונא היו זקנים.

(ד"ר ח"ג)

איסור והיתר ואף לפי המדה הזאת קבעו הגאונים הלכה כרב ששה באיסורין (יד מלאכי כלל הה"א ס' קס"ב). והנה דרך שני החכמים האלה עוד לא נסתבך מסכתוך התלמוד אשר התעלה לרובו של עולמם בישיבות אחרות ועוד מרותו של שמואל עליהם אף לבעבור זאת שמנו להם המקום הראשון אף שהראשים בישיבות גדולים מהם בפלפולים וגם גדולים בשנים.

כל הימים אשר עוד שמואל חי אחרי מות רב לא הוקם ממלא מקומו בהלמט רב הונא תלמידו נחג הישיבה אבל לא נקרא להיות ראש. אמנם כאשר מת גם שמואל ורב נחמן היה לראש בנהרדעא גם אז נפקד רב הונא להיות ראש בסורא תחת רב רבו, ובעת-ההיא הלך גם רב יהודה בר יחזקאל לפומבדיתא ויסד שם ישיבה חדשה. רב הונא נולד בשנת התקע"ו לאלף הרביעי ויהי עוד נער קטן כבא רב לבבל. מקום מולדתו לא נודע בבירור גם לא שם אביו אבל זאת הוגדר לנו כי היה דר בדרוקת (תענית כא:). והיה קרוב לבית הנשיא (אגרת דרש"ג) כלומר לבית ראש הגולה⁽¹⁾. רבו המובהק היה רב (שבת קכח. ובכ"מ) והלך בעקבותיו בתלמודו והמון רב מתורתי של רב נסמרו לנו ממנו, ולפעמים נזכרו בשמו הלכות אשר אמר בלי הוכרת שם רב עליהם והן מרב רבו⁽²⁾ ואף כי לפעמים דבר רב אתו קשות (ירוש' ערובין פ"א ה"ג שז בבלי מו. חולין צה.) לא מש מבית מדרשו אף רנע. אחרי מות רב היה הוא מרביץ תורה בסורא שבסורא ואחרי מות שמואל הקם על להיות ראש ותחת אשר לפניו נקרא ראש בית המדרש שבסורא ריש סורא נקרא עתה ראש ישיבה, ורב הונא הוא הראשון אשר נקרא בשם הזה (יוחסין). בקרב שבע השנים הראשונות אשר הרביץ תורה בסורא בעוד שמואל חי נתפזרו התלמידים רב והלכו לנהרדעא לבקש תורה מפי שמואל אבל אחרי שמת גם שמואל חדשה הישיבה. של רב הונא בסורא כנשר נעוריה וחזרה תפארתה לישנה. כמה מעלות טובות חכרו בו יחדו אשר המשיכו אחריו כל הלכבות. יחוסו עשרו מנהגו בנחת עם הבריות צדקתו וישרו וחסדו עם בני אדם ודרשו מוב לעמו כל אלה פעלו כי היה רצוי לרוב אחיו ושמו כשמן תורק בכל הארץ וגדול שמו גם בארץ ישראל. רב הונא אשר התיחס לבית ראש הגולה היה בעל נכסים הרבה וכיסדו ישיבות ישובו לפניו שמונה מאות תלמידים אשר נתן להם מחיתם מכיסו (כתובות קו). בנעוריו בעודו יושב לפני רב חי צער ומחסור (מגלה כוז). ותושע לו ידו החרוצה כי נתברך ביתו בעבודתו. כבר היה נחשב בין גדולי החכמים ונבחר לרזן בין איש לרעהו לא בוש לעבוד בעצמו עבודת שדה ולשאת כלי עבודתו על כתפו בשונו לעיר (מגלה כח). ופעם אחת באו שני אנשים לפניו לדין והוא עומק בעבודת השרה ויאמר להם העמידו לי איש אחד אשר ישקה שרותי במקומי ואז ארצה לשפוט לכם משפט (כתובות קה) כן מיגיע כפיו התעשר. אמנם לא יגע להעשיר למען הרבות כבוד ביתו ולחיות חי תענוגים כי אם חלק מהעושר אשר ברכו אלהים גם לאחרים. ביתו היה פתוח לרוחה. לכל מבקשי לחם ושמלה (תענית כז) ומבלי חוס על הונא עשה טובות הרבה לצרכי הצבור בעירו. ואמרו עליו כי בכל יום מעוני במער ביום סופה אחר עברו היו מוציאים אותו

(15) בדרוקת בלי ספק חיינו דיוקרת וכמו שכתב גרעץ וכן חגי' בכ"י מינכעץ. והנה משלשן רש"י (פ"ק כהן) משמע דסבר שר"ח הוה הית ריש גלותא וכבר בסל דבריו היוחסין בראיות ורש"י החליף ר"ח ר"ג ב"ה תלמיד רב ונראין דבריו בעיני. עתה מצאתי בספר באורים והארות על התלמוד סאת תר"ר אברהם קראכמאל שחשדל הרבה לחזקת דעת רש"י ואין דבריו מתישבים על הכל.

(16) ע"י שבת (כז) ר"ח ור"י דאמרי תרונותו אינו מוכיר וכי' אלא לתא דמיא דאמר רב אבהו אמר רב וכי'. ובכתובות (יב) אהמר מנת לי בידך וחלה אומר איני יודע ר"ח ורב יהודה אמרי חייב וירוש' שבוות פ"ו ח"א אמר רב לתא מלתא ור"ח עצמו אמר בשמו.

אותו בכסא של זהב ומילכים אותו בכל רחובות העיר לחפשי ולבדוק מה שהזיק הסער ואם מצא כותל רעוע היה מצוה לסתור על הוצאותיו, ואם לא היה לאל יד בעליו לחזור ולבנותו היה הוא בונה אותו משלו (תענית שם). על כל מעלותיו האלה שבחו בני זמנו חכמתו. ומי שהיה מבקש מאת ה' כי יתן לו חכמה היו עיניו תלויות בחכמה רב הונא (מ"ק כח).

כבר אמרנו כי מנעוריו שמש רב הונא את רב ואם נתבונן במאמריו נמצא כי מרוח רבו עליהם, הן בלשונם והן בסגנונם וגם בקצורם הם דומים לשל רב, ועל פי דרכו יפרש המשניות⁽¹⁾. וחדש הלכות, אף שבחדושי הלכותו כבר נמצא במ רוח אחרת כי קצת הויותיו נופות לדרך הפלול יותר מדי⁽¹⁸⁾, הלא רוב מאמריו הם מושכלים ויש לנו ממנו הלכות שהן מקצועים גדולים בתורה שבעל פה⁽¹⁹⁾ מהם יתור ומהם פנה לבאים אחריו אשר פללו בדבריו והרחיבם והוציאו מהם חדושי דינים. רוב אנדותיו ימים וטובים בעיניו ובדעות אף שהמדרש שחלה בו הדעות רחוק ורחוק. קצתם אמר בשם רב וקצתם בשם עצמו⁽²⁾. ואמנם אף כי בכל מחקריו היתה לו חזרת רבו לעינים, זאת לא עצרתהו מלחלוק לפעמים על רב רבו⁽²¹⁾. אבל נראים הדברים כי אף אם חולק עליו בתלמודו, נמשך אחריו בכל מקום הלכה ולמעשה. ולא נתמה על זה, שהלך ראוי כי גם במחלקת עץ רב נחמן בדיני ממון לא חדל לאמר לו כי אם שחלק עליו ההלכה כמותו, והורה לרב נחמן כי להלכה ראוי להמשיך אחריו כי הוא בקי בדינים (ב"ב סה), אף כי נגד רבו כי לא יעשה דבר נגד דעתו. וגם אין אפשר שיסור מן הכלל הלכה כרב באיסורי וכשמואל בדיני (בכורות טז:) ואם נגד שמואל ההלכה כרב כל שכן נגד עצמו. זה הכלל היה מכריע לקבוע הלכה כרב באיסורים וכשמואל בדינים ואחריו כל אדם ימשוך מן היהודים אשר בכבל.

והנה

17) דונמאות מפורשיו במשנת ע"י שבת (נדר) פ"י מלת הנוגות. שם (קנח). הן הן פקיעין וכו'. ערובין (פ"י) למטה למטה ממש וכו'. פסחים (בב) מאי אור נגחי. מ"ק (סז) מאי ששן חמור. יבמות (צא) קדמאי מורי לבתראי וכו'. חולין (צט) כבשר בראשי לפות, שם (קסו) חבא בלוקה גדי מן הנכרי עסקינן. מן הדונמאות האלה נבין תבונת פירושיו בכלל ונמצא גם בין פירושיו שיפרש במה שנו ובמה לא שנו. ע"י ברכות (כד) אמר על חברייתא כל המשמיע קולו בתפלתו ה"ו מקמי אסנה ל"ש אלא שיכול לכוין וכו'. שם (כו) ל"ש אלא לאחוריו וכו' ועוד בתרבה מקומות. וכיוצא בזה מצאנו שפירש חלכות קדומות שנאמרו חתמא ואמר באיזה אופן נאמרו כמו: שבת (כא) פתילות ושמינים שאמרו אין מדליקין בהן בשבת אין מדליקין בהן בתוכה בין בשבת בין בחול. נדר (גב) שתי שערות שאמרו צריך שיהא בעיקר גומות.

18) ע"י חולין (סז) היתה בהמת חברו רבוצה לפני ע' ו' כיון ששחם בה סימן אחד אסרה. שם (סס) יצא שלישי ומכרו ולכרו וחזר ויצא שלישי ר"ח אמר קדוש — יצא שלישי דרך דופן ושני שלישי דרך רחם וכו'. ב"ב (מו) תלויה וזבין זבניה זבניה פ"ס כל דמזבין אינש אי לאו דאניס לא תות מזבין ואפ"ה זבניה זבניה וע"י ערכין (יד) אורח פלפולו עם ר"ג. וע"י עוד תמורה (לא) ושם (לב) וכיוצא באלו בתרבה מקומות.

19) הלכותיו הרבה מאד ולא נזכיר רק קצתם שהן יסודות תורות שבע"ס: שבת (קסו) היו כתובים תרגום ובכל לשון אין מצלין אותן מפני הדלקת. כתובות (יא) גר קטן מסבילין אותו על דעת ב"ד. ב"מ (לד) משביעין אותו שבוטע שאינה ברשותו. שם (לס) אין מורדין קרוב לנכסי שבי ולא קרוב לנכסי קטן ולא קרוב מחמת קרוב לנכסי קטן. שבוטע (מו) ב' כתי עדים חסכחישוהו ו' את זו ו' את ב' פ"ע ומסיעד ו'ו באה בפ"ע ומסיעד. גמין (ו) עשינו עצמינו בבבל כלאי לגמין. שם (עג) גמס כפתתנו. חולין (סז) בהמת בחיית בחוקת איסור עומדת עד שיועד לך במה נשחטה נשחטה בחוקת חיתור עומדת עד שיועד לך במת נפרפת. גמין (עד) כל האומר ע"מ כאומר מעכשיו דמי. כתובות (נח) יכולת אשת שתאמר כעלה אנינו זנונית ואיני עושה. ב"ק (פ) עשינו עצמינו בבבל כאי' לבחסת דקח.

20) שבת (נדר) מאי ארץ כבול שתיי בה בני ארם שמכובלין בכסף וזבוב. ערובין (נדר) מאי דמתיב חיתך וגי'. חגיגה (ד) ר"ח כי מפי להאי קרא יראה יראה בכת וכו'. פסחים (קת) פסחים שבאיתו הדור סקסני אסנה היו וכו'. מ"ק (כו) ככו בכי לחולך כי לא ישוב עוד וגי' זה שעבר עברה ושנת בה, כיון שעבר ארם עברה ושנת בה חזרתה לו. יומא (כב) כמה לא חלי ולא סרגיש גברית דמרי' סייעת שאלו באחת ולא עלתה לו דוד בתייה ועלתה לו. (שם) כן שנה שאלו במלכו כן שנה שלא סעם שנה חסא. ברכות (ו) כל חקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם ויהי בעזרו וכו'. (שם) לעולם יוא אדם וזר בתפלת מנחה וכו'. (שם) כל אדם ש"ש בו י"ש דבריו נשמעין ואמר וכו' (שם) כל שיועד בחברו שתוא רגיל לתת לו שלום יקדים לו שלום, מאלה הדונמאות כבר נראה דרכו בנאמר.

21) ע"י שבת (כא) אר"ח פתילות ושמינים וכו' וע"י עוד תיובב בשבת (קנח). בעיני מוקצה, וכן הוא עוד בקצת מקומות.

והנה לפי הנראה מן התלמוד (נדה כד:) היה רב הונא מיסדו ועל כן מכואר הדבר כי לרב הונא הזכות לתת לבניו בכל הכרעת ההלכה בין בדיני מסון בין באיסורים ומנהו והלאה היתה להם למדה בכל המעשים אשר יעשון. ואין בזה ספק כי זה הכלל לא רק לבני סורא מקומו של רב הונא היה מקובל כי אם גם בישיבה השנית (פומבדיתא) קבלוהו והיה לחק לכל חכמי בבל במקומותם למושיבותם כי כלם היו תלמידיו רב ושמואל.

כאשר נתעלה רב הונא להיות ראש ישיבה בסורא חי שם אחד מגדולי תלמידיו רב הוא רב חסדא אשר אחרי מות רב למד גם בבית מדרשו של רב הונא (ב"מ לג. מ"ק כה. ערובין סז:), גם הוא כרב הונא היה עני בילדותו (שבת קמז:) והעשיר כל כך עד כי עשרו הרב היה למשל בפי העם (מ"ק כה.) והשיג העושר מיגיע כפיו כי עסק בעשיית שכר (פסחים קיג.) ואולי גרמה לו גם זאת כי שנא לפזר ממונו במותרות ואמר על מי שמוציא ממונו יותר מכדי ההכרח להיות הוא עובר בכל תשחית (שם). ואמנם העושר הזה אשר הרחיב לבו פעל גם רומו ומרום לבבו התמוטטה הירידות בינו ובין רב הונא. פעם אחת רמו לו רב חסדא כי אף שהוא יושב לפניו כתלמיד לפני רבו בכל זאת רב הונא גם הוא צריך לו ור"ה השיבו חסדא חסדא אין אני צריך לך אך אתה צריך לי ויהי אחרית טריבת דברים הזאת כי התרחקו זה מזה ומן רב (ב"מ לג.) ואמנם אם נבחנו תכונת שני החכמים האלה בלמודם נמצא כי כל אחד לפי תכונתו צדק בדבריו, רב חסדא היה חריף ועוקר הרים בפלפולו (ערובין סז:) וז"ל היה גדול מר"ה ומבחינה זאת אמר לו לר"ה שהוא צריך לו אבל ר"ה לעצמו היה מסתפק במה שחננו ה' ברב חכמה ולא נחשבו בעיניו אלה דברי חרודים וחריופה רק כציצים ופרחים לתורה ולנפשו לא חפץ בהם. חריפות פלפולו של רב חסדא תנלה ותראה לעינינו מתוך מאמרו בהלכה ובייותר מתוך משאו ומתנו עם חבריו ותלמידיו⁽²²⁾. באהבה רבה ובהשתדלות יתרה עסק במדרש הכתוב להוציא מסנו הלכות חדשות וליסד בו מעמי הלכות. ואם אמנם כי לפעמים דורש הכתובים בדרך הנרצה מאד לבעלי החריפות בומנו בכל זאת בשום לב על מדרשיו נראה כי לרוב הם רחוקים מדרך השכל⁽²³⁾ וביחוד דרשותיו על פי המדות. שהתורה נדרשת בהן⁽²⁴⁾. ונראים הדברים שבענין הזה היה רב חסדא מורה דרך לדורות הבאים להרבות הפלפול ולנשא דרך התריפות בתלמוד ולהרחיב מדרש התורה ולהעלות כל אלה ברומם של עולמם. ואולם יצדק מאד הספק אם העליה הזאת היתה עליה באמת.

שני

(22) נאמנים אלינו דברי רב הונא רבו וחברו שאמר עליו דמחרון שמעתיה ע"י שבת (פג.) ונמצא סימן מובהק אחר במינם שלו בהלכה שהוא מפשר ומשוש הענין נגד פשוטם של תלמידים עד שסבחייל את השומע וזה הוא דרך החרוד העיקרי. ע"י יומא (ו.) א"ל ר"ה אפילו תיפסו רבנן וכו' ע"ש ועי' יבמות (פס:) פלפולו בענין ב"ד מתנין לעקר דבר מן התורה. כתובות (ל:) מורה ר"ב בן הקנה בגונב חלבו של חברו וכו'. חולין (יט) א"ל ר"ה אדרבה לימא מר אופא וכו'. עוד שם א"ל ר"ה לא תתיר בך וכו'. (23) יש שמדרשו פשוטים גם מושכלים. ע"י ברכות (ה.) אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפושש במעשיו שנא' נחפשה דרכינו ונחקרה וכו'. שם (לד.) כל המבקש רחמים על חברו אין צריך להחזיר שמו שני אל נא רמא נא לה. יומא (סס.) גמר הולכת בור מקרא וישחטו את הפסח ויורקו הכהנים את הדם מידם. ובהיום (כב:) ע"ל מחלל עבודה דבר זה מותרות של מ"ר לא למדנו מדברי יוחנאן כל בווי למדנו כל בן נגר ע"ל לב וע"ל בשר לא יבא אל מקדשי לשרתני אף דלא כתיב לשרתני אבל מניין המשך הפרשה שם מוכח דלא יבא לשרתני. אבל רוב מדרשיו רחוקים. ע"י חולין (יז.) מנין לבדיקת הסכין מן התורה שנאמר וישחטם בזה, ומפרש בזה על הסכין לא על המקום נגד ענין הפרשה. ובהים (צח.) האמת בבהמה אינה באה אלא מן החולין דאמר קרא וחקריב אהרן את פר החטאת אשר לו משלו. ודרש אשר לו נגד פשוטו דמשמע אשר בשבילו. ברכות (ח.) אוחב ח' שערי ציון מכל משכנות יעקב אהב ח' שערים תמצוינים בהלכה וכו'. ערובין (כא:) חדשים גם ישנים חללו מדברי תורה וחללו מדברי סופרים. שבת (קיו:) לעולם ישנים אדם להכנת שבת וכו'. (24) כמה נ"ש היה דורש וכלן ספירות. ע"י שבת (קנב.) נפשו של אדם מתאבלת עליו כל שבוע (ר"ד ח"ג)

שנאמר

שני החכמים האלה אשר הרביצו תורה בסורא והיו נקראים בשם סבי דסורא (סנהדרין יז) הגביתו תפארת הישיבה בסורא למעלה ראש. רב הונא בחכמתו, כי עשה לה שם גם בארץ ישראל עד כי ר' אמי ור' אסי אשר היו הראשים בעת ההיא בסבוריה היו נכנעים לפניו (נמין נטז) ועוד יותר בכבל בהעמידו תלמידים הרבה. ורב חסדא גם הוא השתדל להרבות כבוד הישיבה. אף כי ראינו כי ימים רבים הופר השלום ביניהם לא חדל רב חסדא לתת כבוד לר"ה ונהג בו כהלמיד נאמן עם רבו. ואמרו עליו כי כל ימי ר"ה לא היה רב חסדא מורה הוראה מאומה בסורא (ערובין סבז). ולפי ההנדה כנה מכספו בית מדרש חדש לישיבתו של ר"ה (אגרת רש"ג) שניהם האריכו ימים מאד, רב הונא מת בן שמונים שנה מיתה פתאומית (מ"ק כח). והעלוהו לארץ ישראל וקברוהו אצל רבי חייה רבה, ורבי אבא הספידו ואמר עליו: ראוי היה רבנו שתשרה עליו שכניה אלא שבבל גרמה לו (שם כה). רב חסדא האריך ימים כעשר שנים ועוד אחריו (שם כח). ובקרב השנים האלה היה הוא הראש בסורא. ומובן מעצמו כי מני אז הוחל דרך הפלפול והחרוד בסורא להתרחב. ואולם נראה כי גם רב הונא באחרית ימיו הכיר כי דרך הלמוד הזה כמעט לקח את כל הלבבות יחד בארץ בבל ואף על כן יעץ את בנו, "רבה" כי ילך לפרקים לרב חסדא לשמוע תורה מפיו, "דמחרדן שמעתתיה" (שבת פב). אך יותר מבסורא היה הפלפול והחרוד אם הדרך לחכמים ולתלמידים בישיבה השניה אשר נוסדה אחרי מות שמואל בפומבדיתא.

פומבדיתא היתה עיר גדולה ורוב יושביה יהודים (אגרת רש"ג) ושם היה עיקר הגולה (ר"ה כגז) ורב יהודה בן יחזקאל יסד שם ישיבה אחרי מות שמואל. רב יהודה היה מנעוריו תלמיד יושב לפני רב וכל ימי רבו לא מש סתוך בית מדרשו. ויתו בביתו של רב והיה מלמד תורה לבנו חייה (ערובין בז) הוא היה שקוד בתכלית השקידות ומחשקו בתורה לא חשש מלבטל מפניה את התפלה ולא התפלל כי אם משלשים יום לשלשים יום (ר"ה לה). ובשקידתו הצליח כי קבץ על יד חלק גדול מתורתיו של רב ומסרו לנו, אין גם אחד מכל תלמידיו רב אשר אמר שמועית ממנו אשר הגיע למדרגתו במסירת הלכות רב ומאמריו בהלכה ובאגדה. סכום כל המאמרים הנזכרים בתלמוד בבלי על שם רב יהודה אמר רב הם: קרוב לארבע מאות. דיני האיסור וההיתר הכשר והפסול מאה וארבעים ושתים. בדברים שאינם נוהגים בזמן הזה כמו חיוב עונשין וקרבת דיני מומאה ומהרה ודיני הקרבנות ארבעים ושתים. דיני ממונות שלשים וארבעה, ובאגדה ובמדרשה מאה וחמשים ושתים⁽²⁵⁾. והנה יגענו וספרנו ומנינו כמונה פסמין מפני שהרבר נחזק לנו לדעת כל זאת בדקדוק ובמצום והמספרים האלה יפרשו אור על ענין תלמודו בישיבתו של רב יהודה אשר בפומבדיתא. הנה ממאמר אחד בתלמוד יש לשפוט בהשקפה ראשונה כי כל ימיו לא עסק בישיבתו רק בסדר נזיקין. כי כן אמר רב פא אחד מן האמוראים המאוחרים: בשני דרב יהודה כולי תנאי בניזיקין הוה ואנן קא מתנינן שיתא סדרי וכי הוי מטי רב יהודה בעוקצין האשה שכובשת ידך בקדירה ואמרי

שנאמר ונפשו עליו תאבל וכתב ויעש לאביו אבל שבעת ימים, וחז דרך ג"ש אבל תאבל. כמו כן היה יכול לדרוש אבל וחזי ראש דהמן כנ"ש. פסחים (ז) למדנו מציאה ומציאה מחפשו וחפשו מחפשו וחפשו מנדות ונרות מנר. וכעין זה בערובין (גא). למדנו מקום מסקים ומקום מניסה ונסה כנסת ונסת מנבול ונבול מנבול ונבול מחוק וחוק מחוק. וע"ז בחולין (קלז). עוד שם (נז) ק"ו והיקש. ונצאנו לו דרשת על פי דרך, אל תקרי והיא רחוקת מאד. ע"י ערובין (נדז) אין תורה נקנית אלא בסמנים שנאמר שיטת בפרים אל תקרי שיטת אלא סימנא.

(25) פרטי המאמרים של רב יעודה אמר רב המובאים בתלמוד בבלי תמצא בסדרים בסוף הספר מאמר ב'.

(ד"ר ח"ג)

ואמרו לה ויתום שכבשן במרפיהן מהורים אמר היות דרב ושמואל קא חוין' הכא ואנן קא מתנינן בעוקצין תליסר מתיבתא (ברכות כ. ובכ"מ), מזה נראה כי נבדלו ראשי הישיבות בדור מאוחר ממנו כי להם היה גם סדר מהרות ענין לענות בו בישיבה אבל בימי רב יהודה היה כל דרישה בדיני ממונות ורק הם היו הענין להנות בו ולדרוש עליו בישיבתו ואף אם נחשוב שרב יהודה לעצמו בלי ספק היה הונה בכל פנות התורה על כל פנים בישיבה לא עסק רק בדיני ממון. אמנם מקובץ המאמרים מרב יהודה אמר רב הלא סבאר שאינו כן, כי מזה אין ספק כי מה שאמר בשם רב לא אמר לעצמו כי אם לחבריו ותלמידיו בבית מדרשו, ועתה אחרי שראינו שכמו מאתים מהם ענינם איסור והיתר ועונשין וקרבנות וסומאות ומהרות ורק שלשים וארבעה בדיני ממונות, על כן מוכרח שאף כעך הזה היה למודו בישיבה ודרש והורה להלמדים בכל פנות התורה שבעל פה ולא היה מאבד הונה של תורה לאמר שמועה זו נאה וזו אינה נאה ואיננה ולא עשה תורתו עתים לאמר זו צריכה לשעה וזו אינה צריכה כי אם למד ולסדר הכל. אבל באמת גם רב פפא לא חשב שלא למד בישיבה רק סדר נויקין ולא יותר כי אם אמר עיקר מה שנהנינו והתעסק וחדש בו מדעתו היה בארבעה סדרים וזה תואר בכניו נויקין מפני שהוא האחרון של הארבעה הסדרים אבל כשהגיע לסדר מהרות המתקן במה שלמד מרביתו רב ושמואל מכלי' לחדש את דבר מדעתו וזה שאמר "היות דרב ושמואל קא חוין' כאן" וכנגד זה ישבת רב פפא את דורו ואת חכמו יען שהם אף בסדר מהרות היו שנים בי"ג מתיבתא. ואף אמת הדבר כי בדור המאוחר הזה הרבו האמוראים להתעסק בענינים שאינם נוהגים כמו קדשים ומהרות יותר מבדורו של רב יהודה. המתבונן בהשכל ודעת בתלמוד הבבלי של סדר קדשים ימצא כי חלק גדול ממנו ואולי הרוב אנו וחקר האמוראים מימי רבה ורב יוסף ואילך והלכו בזה בדרכי רב ושמואל אשר גם הם עסקו הרבה בענינים ההם. ובלי ספק היה הדבר כן גם בתלמודם של הראשונים לסדר מהרות אשר לא נתקיים לנו בשלמות ועל הסדר אבל לא יוכחש כי היה נמצא ביניהם ועוד יש בדיני שרידים גדולים רבים ונאמנים במסכתות הרבה כאשר יבואר עוד לפנינו⁽²⁶⁾ ומן השרידים האלה גם כן נהבונן כי האמוראים המאוחרים שמו הדרישה בעניני סומאות ומהרות למפתחם והכינו לבכם אליה⁽²⁷⁾.

עוד בחיי רב נשא ונתן רב יהודה לפדקים עם שמואל, ואחרי מותו הלך לישיבת של שמואל ושם ישב עד אשר יסד בפומבדיתא ישיבה לעצמו. שמואל כברו ושבתו חריפותו וקראו "שינא" (ברכות לו.), ובתואר הזה תארוהו לפעמים גם חבריו (כתובות יב.) והיה מפאיר בחריפותו יותר מכל חבריו ונטעה במקומו בפומבדיתא עד כי אמרו שבמקומו של רב יהודה חריפות כפורחת עלתה נצה (חולין קיז.) ובישיבתו גדלו והצליחו חריפי פומבדיתא (סנהדרין יז.) אשר היו מעלים פילא בקופא דמחמא⁽²⁸⁾ (ב"מ לח.) , מלבד זאת שכתבו בו דקדוקי הרב בקבלות מרביתו, ואחר מתלמידיו רב

(26) ע'י' להלן בספר יד במאמרנו על חבור תלמוד שקורין לרוב תימת תלמוד ותמצא הכל סבאר בראייתו.

(27) תחכם גרעין בדלי' ליוהדים ה"ד צד 320 כתב: שלמודו של ר"י ברבים ובבית מדרשו לא היו בשום ענין אחר כי אם בדיני ממונות (בסדר נויקין) אבל לשאר הסדרים לא שמו לב. ובפרט נסוג אחר מלתעסק בדיני סומאות ומהרות אשר לא היו נהוגים בזמנו. אך בפ"ע: דוח לומר הכל כי היה סתור על תלמודו משלשים יום לשלשים יום ומכאן ראינו מר"ח (לה) ואין חברים נראים לו. ואמנם חזק הרשון מרביתו כבר נסתר ממה שכתבתי בפנים. ודע עוד כי גם התלכות שאמר מדעת עצמו בסדר נויקין הם נכונים מאד לערך חלבויות ביאר סדרים אך תמית אני על סוף דבריו שלא מצאנו בשום מקום שהיה ר' ייחסא תלמידו כל תלחין יומי אך אמרו כן על ר"ח בר אבא (ברכות לח.) ובר"ח נאמר רק דמתלחין יומי תלחין יומי תות מצלי ואף שרש"י פ' שם כן שחית מחורר על למודו כל שלשים אין לזה מקור בשום מקום ואינו אלא השערה

(ד"ר ח' ג')

— רב חייא בר יוסף²⁸) — התפאר כי זכה לקחת תורה מפי רב יהודה אשר היה מדרקק הרבה בקבלותיו „דאפילו ספקי דגברי גרם“ (חולין יח:), אמנם לא כל חכמי דורו הודו לזה כי ר"י מדרקק כראוי בקבלותיו, ואחיו רמי בר יחזקאל הזהיר את החכמים כמה פעמים כי לא יאבו ולא ישמעו אליו. באמרו דברים בשם רב או שמואל כי כמה פעמים תלה בהם דברים אשר לא אמרו (חולין מד. בתובות עז: ובבב"ט), גם רב ירמיה בר אבא הכזיב פעם אחת קבלתו שאמר בשם רב (בכורות לו:), וכן רב יוסף בר חמא אמר פעם אחת הלכה מרב יהודה בשם רב לפני ר"ה ועמד אחד מן החכמים ואמר לא תשמע לו כי ר' יצחק בר שמואל בר מרתא אמר בשם רב להיפך ואף רב הונא היה מסופק על מי משניהם יסמוך (חולין עד.)²⁹.

נאור בכח הכללת טבעיות, בזכרון עצום, בחדוד השכל ובשקידה גדולה יסד ישיבה בפומבדיתא, וישם למגמת פניו להרחיב גבולות הפלפול ויעש דרך החריפות עיקר בתלמודו, הדרך הזה משך אחרייו המון רב התלמידים ותגדלו ישיבתו מאד. ובחידוד הצעירים בדרורו מצאו חפץ בדרך הזה. אמנם היו גם כין תלמידיו אנשים חכמים אשר עיניהם בראשם ולא ישרה נפשם בלמוד כזה וגמרו בלבם לעזוב ישיבתו ואת ארץ מולדתם ולעלות לא"י. האחד היה ר' אבא, בן בבלי ושימש את רב יהודה ועלה לא"י מבלי רשות מרבנו (ברכות כד:), והשני היה ר' זירא וגם הוא לא לקח רשות מרב יהודה רבו ועלה לא"י (בתובות קיא:), שניהם עזבוהו כי לא ישרה נפשם בלמודו הפלפולי. ר"א כעלותו פג לבו בקרבו מיראה פן יהיה לבו בעיני בני א"י על דרך למדו, ובאמת הפחד אשר פחד אההו כי בא"י שחקו על דעותיו (ביצה לה.), וגם לסבה הזאת עזב ר' זירא את ישיבתו (ב"מ פד.), שניהם לא שעו אל הגזירה אשר גזר ר"י על התלמידים ואסר איסר עליהם שלא לעלות לא"י, בדרשו: העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בכלה יובאו ושם יהיו עד יום פקדי אותם (ברכות שם). וזאת הגזירה כבר היתה קיימת במסע שעלו ר"א ור"י לא"י, מזה נראה כי הם לא היו הראשונים אשר עלו. ואמנם אף כי אהב ללכת בתלמודו בדרך חריפות הפלפול בעבור זה לא התראשל גם ממדת רבותיו לתת לב לפירושי המשניות לבאר פשוטי דבוריהן ומלותיהן ותידן או תיקן גירסאותיהן³⁰), באגדה היה מרבה לעשות ואין אחד מכל חבריו בבבל אשר הגיע למדרגתו. מלבד מה שנוכר במדרשים נזכרו מסגנו בתלמוד בבלי יותר ממאה וחמשים מאמרי אגדה שאמר בשם רב. גם האגדות שדרש מעצמו רבות והלך בהן בעקבות רבו³¹).

כין

28) תהלת השמישו לפני רב ואח"כ לפני שמואל בן מוכה בשבת (גג.) ותוספת שאמר לשמואל הלבנת כותך או כרב עירובין (צג.) ולא נהגו בכן שידבר כן תלמיד עם רבו ובלי ספק אחרי מות שמואל למד אצל רב יהודה. ואמנם סליק לא"י ונשא ותן בהלכה עם ר' יוחנן עיין גיטין (לא.) וירושלמי ערלה פ ה"ג. ובגיטא מניה (ירושלמי נזיר מ"ו ה"א) ותני קמיה שבת מה... .

29) רב יצחק תוח גם הוא היה תלמיד רב ומצאנו שאמר זימנין סניאין חזי קאימאן קמיה דרב פסחים (קז.) ישב גם לפני רב נחמן ור"א א"ל מרי מנחית (פא.) וקבלותיו אמר בשם רב גיטין (יג. ובב"מ) גם בשם רב יעודה נדה כז: ושאל את רב הונא בתובות (כא:).

30) ע"י שבת נד. עקוד עקידת יד ורגל. שם (פג.) בירת זו אצעה. שם (קכב.) קורנן של אגונים וכו'. שם (קנח.) מאי אין אובסין, איזו הסמא. עירובין (פז.) למפת למפת מן המים וכו'. פסחים (ב.) מאי אור לילי. שם (ח.) ב' שורות שאכרו וכו'. שם (נז.) סריכין דקלים וכו' היכי עברי וכו', וכו' וכו' את שמע היכי עברי וכו'. שם (צג.) שעור דרך הרוקח. מ"ק (ז.) מאי אשית. שם (ח.) מאי כוכין, מאי נברכת, שם (י.) מאי מכשין. ב"ק (יד.) מאי שום כסף. חולין (פג.) קאת זה הקס, "הסידה זו דית לבנה, ויכאלת עוד מספר גדול. ובג"י ע"י ביצה (לה:.) אם משלין תנן או משלין. סיכת (ג.) שואבת תנן או חשובה. קרושין (לב.) אבא לא תתנייה הכי.

31) קצת דוגמאות מסאמריי באגדה. שבת (כת:) מ"ק (כו:) ר"ה (יו:) הענית (ת.) שם (ח.) וע"י חגיגה (יג.) מבי פומבדיתא חזי תני במעשה בראשית. ושם (פז.) ומביא כמה אגדות בשם שמואל. ע"י שבת (נו:) עירובין (כא:) ודע כי בכ"ש שם נמצאו מאמרים מרב יהודה ובמקומות אחרים נאמר שאמרם בשם רב או שמואל. (ד"ד ח"ג)

בין ראשי הישיבות, רב הונא ורב יהודה היה ברית השלום והידידות כל הימים, ואף כי פעם גם פעמים המרה רב הונא את רוחו והקציפו (חולין יט). בכורות מר). לא היה זה כעס מתמיד. רב יהודה אשר הכיר ערכו של רב הונא אף כבדו כערכו. גם לפעמים הלך אליו לסורא לבקר בביתו ולראות פניו. כתלמיד המשתוקק לקבל פני רבו (אגרת דרש"ג). הוא היה איש עצמו אשר שאל בו כאשר ישאל איש ברבר אלהים. פעם אחת אירע שרב נחמן מלאו לבו אותו להזמין את רב יהודה לפניו לדון וחרה לו על הדבר אשר ר"ג העיז פניו בו, ובכל זאת לא עשה דבר עד אם נועץ עם רב הונא כרת מה לעשות, ובאמת כאשר יעצו ר"ה ללכת ולעבור על מדותיו לא כושש רגע וילך לבית דינו של ר"ג ועמד לפניו בדין (קדושין ע). ידידותם וברית שלומם פעלו למובנה על מעמד שתי הישיבות שתייהן פרחו וגם עשו פרי. בכחותיהם המתאחדים הצליחו להגדיל תורה בארץ ותרב קנאת סופרים עד כי נוסדו בתי מדרש גם במקומות אחרים. אמנם הרבה מאד גברה התעצומה אשר פעל רב יהודה על התלמידים בדרך למדו החרף כי הוא היה נאות מאד לתכונת הבבלים, ועל התעצומה עוד התחזקה ותרחיב גבולותיה. אחרי מות רב הונא, ורוב תלמידיו הלכו לשמיע תורה בישיבת רב יהודה בפומבדיתא⁸²). גם לא ארכו הימים והנה אופן הלמידה החרוד האריך אבר הגדיל כנפיו במלא רוחב כל ארץ בבל, כי אחרי מות רב יהודה נבחר רב חסדא להיות ראש בסורא והוא החזיר הישיבה בסורא לישיבה, אבל תחת הנהגתו שנתה מאד פניה אשר היו לה לפניו עד כי גם היא לפומבדיתא נשתנה בדרך למדו, כי ר"ב חסדא גם הוא היה מן החרפים ודרך אחד לו עם רב יהודה, ועל כן מעתה היה דרך הפלפל והחרוד בתור המעלה. רוב תלמידיו רב ושמואל האחרים הסתפקו במסירת קבלותיהם מרבותיהם ואף הם קיימו תורת רב ושמואל לדור אחרון, אבל היו כולם זקנים ומעט מעט הלכו לעולמם⁸³). אולם עתה קם דור חדש תחת אבותיהם: תלמידיו רב הונא ורב יהודה ורב נחמן ורב חסדא סללו להם מסלול חדשות בלמודם, החרפות עמדה ברומו של עולם ונזרע זרע להויות חדודיות הן הן הויות חדודיות של אביי ורבא, הרחיבו סחקריהם מאד על ענינים אשר אין להם כי אם תכלית למודית וביחוד עצמה ררישתם בעניני עבודה הקרבנות. ואמנם דרך הלמוד הזה הרחיב גבולות התורה שבעל פה לאין תכלית ופרו ורבו הדינים, והשתגשו חדושי הלכות ולערך הזה גם התלונה רבתה בקצות העם בדור הזה הבא בשאלם: מה אהנו לן רבנן לדירתו קרו לדירתו תנו (מנהדרין צט).

פרק המשה עשר

רבה, רבי יוסף, רבה בר ר"ה.

דרך הלמוד אשר יסדו רב יהודה השנון, ואשר הרחיבו רב חסדא המחודר בשמועותיו מלא כל הארץ בכל לארכה ולרחבה. ואחרי תם כל הדור הזה הוא דור השני של האמוראים אשר בבבל רוח חדשה נשבה בישיבות והיא רוח חדוד התלמידים.

82) תהם גרעין כתב בספרו ח"ד צד 328 שכשמת רב הונא בחרו בסורא את רב יהודה לראש ולא ידעתי מקור לזה. וז"ל רש"י באגרתו וזוהי רב יהודה אחריו (אחר ר"ה) שתי שנים וכלתו רבנן אתו לקמיה לפומבדיתא. ובתר ר"י דשביב בשנת הר"י מלך רב חסדא בסורא י' שנים ושכיב בשנת ת"כ שנה ע"ל מות כבואר דר"י ישב בפומבדיתא עד יום מותו ואזן שתי שנים אחרי שמת ר"ה הלכו ותלמדם בסורא לפומבדיתא לישיבת רב יהודה, אבל לא מצאנו ר"י בסורא.

83) זכרון חברוים מתלמידיו רב ושמואל אשר קיימו קבלותיהם מרבותיהם ועלו בתלמוד תמצא במקף הספר במספר נ' אבל לא הוכרנו כלם מפני שלהבלינו זה אך למותר.

(דוד ח'ג)

התלמידים והמצאת הדינים, רושמי חכמת הדורות הבאים מעתה הם: חדוש דינים מדינים שונים, על ידי פלפוליהם השנונים, אשר לא שערום הראשונים. להקדיש מחקרם לרברים אשר לא יודמנו רק לעתים רחוקות לחדד בהם התלמידים. לעסוק ולדרוש הרבה בדיני קרבנות ומסאות ומנהרות. ואף בגלל זה היו נאלצים לדרוש במדרש המקרא יען כי אלה הענינים הם מן הדברים אשר יש להם על מה שיסמוכו במקרא והן הן גופי תורה (תנינה י). ואמנם טובן הדבר מעצמו כי לערך הרחבת הדינים ורובי דקדוקיהם באלה הענינים והמצאת הראיות עליהם מן המקרא היו צריכים להרחיב גם דרכי הדרשה ומרותיה, ולהרבות דקדוקים בכתוב להמציא להם ראיותיהם ולסבה הזאת הרחיקו מאד מדרך הקדמונים ושנו פני המדרש ונתנו לו פנים חדשות והפשיטו מעליו כל עומק פשט המקרא.

הראשון בדור השלישי הזה אשר הגדיל לעשות בלמוד הפלפולי בחריפות וחרוד היה רבה בר נח מני הכהן (ר"ה יח). מיתום מולדתו לא נדע רק שם אביו, ושם אחר מאחיו "כיליל" וכי היו לו עוד אחים בארץ ישראל והם שלחו לו שיעלה גם הוא לשם וכן כתבו לו: אף על פי שחכם גדול אהה אינו דומה לומר מעצמי ללמוד מרבו ואם האמר אין לך רב יש לך רב ומנו ר' יוחנן (כתובות קא). אם עלה לא' אין להוכיח מזה בבירור ואולי ממה שאמר לו רב חסדא מאן ציית לך ולר' יוחנן רבן יהודה הוכיח שהיה בארץ ישראל ולמד לפני ר' יוחנן. אמנם אם גם עלה לא' לא התגורר שם כי אם זמן מועט, ובלי ספק יען כי הוא לפי מכתבו אשר בכל לב אהב את הפלפול החרודי לא מצא חפץ בדרך הלמוד הרגיל בא". תחלת תשמישו היה לפני רב הונא, בסוף שני חייו של האדם הגדול הזה ישב לפניו ויהי תלמידו המובהק עד יום מותו (גמין כז, ב"מ יח: ובכ"מ) ויהי אחרי מית ר"ה אך שהה ימים מעטים בסורא ויהי דברו עם רב חסדא וממנהגו עמו במשאו ומתנו נראה כי לא נחשב בעיניו כרבו כי אם כחברו כי בכל עת דבר עמו בלשון נוכח כדבר איש עם אחיו לא כדבר איש עם רבו בלשון נסתר ובדרך כבוד (ערוכין לח: ביצה כח). ולא ארכו הימים וילך לו מסורא לפומבדיתא לקחת תורה מפי רב יהודה (ערוכין מז) ושם מצא די מבוקשו כי הרוח אשר נסך רב יהודה בישיבה הזאת היא היתה הרוח אשר צלחה גם על רבה. עוד היה בעת ההיא צעיר לימים אבל זקן היה בחכמת התורה לפי מושגי בני הישיבה בפומבדיתא²). ואף מן ההגדות אשר נחלו בחייו ובקורותיו נוכל להוכיח כמה גדולה

(1) במדר הדורות אות ר' כבר חזיר שמן הנמרא דכתובות אין להוכיח שרבת למד לפני ר' יוחנן כי לא נאמר שם. שעשה כעצת אחיו אבל תביא ראיה משבועות (יז) וגדרים (גס). שאמר לו ר"ח מאן ציית לך ולר' רבך. ותחכם נרעץ ברה"י ליתורים ח"ד בהערת שבמקם הספר סביא ראיה מנ"ל רב מ' (ז) וא"ל רב אושעיא לרבה כי אולת קטית דר"ח לכשר בני מנחם כי אתא לסורא א"ל רב חסנא מתני' חיא. וזאת הראיה אינו מכיר, כי לא היה זה רב אושעיא בא"י כי אם הכל היה בבבל כמו שמבואר להדיא למעין בסוגיא כולה ואין צורך לתאריך ברב גדולו לעין

(2) בענין שני דברים יש שיעוריה גדולה וכבר חזיר נרעץ קסוקם הנוכח בהערת 1 על זה בדברים נכוחים. הנה בר"ח (יח) מפורש להדיא שרבת חיה מ' שנין ושניו נדבדב במ"ל (כח). ואף אם תמצא לומר שבר"ח כל המאמר "רבה ואביו מדבית עלי קאמי רבה דעסק בתורה חיה מ' שנין אביו דעסק בתורה ובנ"ח היה מ' שנין" הוא דומה מאוחרת, וי"ל אין זה אלא הגדה, הא דמ"ל תלא רבא קאמר לת ואם לא נאמין דלא אמר רבא תלא גם לא נאמין כל הני מילי דתאמרו משמית דרבא. ותנח"זות ברור דכולי שני דרב יתורד לא עלת רבה לגדולה. וגם זה ברור דמלך רבה כ"ב שנין כמבואר בתורות (יד). ועתה אי אפשר בשום ענין שרבת למד אצל ר' יוחנן או ע"כ היה גדול בתורה בחייו אחרי שרבת מת כ"ב שנה אחרי רב יתורד ותוא רב יתורד מת בשנת ר"א ג"ח כדעת רש"י או מ' לחשבון היוחסין א"ל בשום ענין לא יכול להיות תלמידו של ר' יוחנן כי ר' מת בשנת ד"א ל"פ לדעת רש"י ואז רבה לא היה בעולם ואף מסעם זה נתן תחכם נרעץ לרב מ' שנה ולמלך נ"ח או ג"ס או מ"ב ז' כדו לתת לו מנין שנים משוער אמנם אם בהשערת תלמי אלתא נוכח לשער ג"כ שר' יוחנן לא מת בשנת ל"פ ונוסף לו ימים על ימיו שלדעת קצת באמת מת בשנת מ' ואמנם אין רצוני בזה לתתלים שום חשבון וגם אין רצוני לתתלם אם אלת החשבונות אסתיהם על חכמים כי אם דברתי בדברי להתנצלותי נגד מ' שהספיק עלי שאין אני שם לצמצם שני חיי תחכמים על זה ואמר שלא (ד"ד ח')

גדולה חשיבותו בעיני בני זמנו וינשאורו וינמלוהו למעלה ראש כמעט על כל החכמים ועשוהו למיפת התריפים יחיד בדורו בדיני נזעים ואהלות, לאיש מהיר וקדוש בכל מיני קדושות אשר למען הצילו מיד רודפיו שלוחי המלכות המבקשים את נפשו לקח אותו אלהים לחסות בסתר עליון, ואשר במותו אכלה ארץ ומלאכי שלום מר יבכיון על אבדתו (ב"ב פו). מכל אלה הציורים אנו רואים מה גדול היה רבה ליהודים בארץ בכל, וכי נחשב בעיניהם קדוש מרחם אשר מבטן קראו להיות ראש בעמו.

חבר נאמן היה לו אשר גם הוא יושב לרגלי רב יהודה ושמו רב יוסף בר חי'א. רב יוסף הזה היה נכרל מרבה חברו בכל תכונותיו המיסריות והמדעיות. אם נתבונן במנהגו של רבה עם חבריו וגם עם רבותיו נראה כי מרת הענה לא היתה מרתו. אין אחד מכל הגדולים בתורה ובחכמת התלמוד אשר קדמיתו אשר אין רובי תורותיו קבלות רבותיו אשר הביאן בשםם ובפרט היו כלם משתדלים לקיים תורות רב ושמואל לדור אחרון, לא כן רבה, רובי התורות אשר הנחילנו לא היו נחלת אבות כי אם מיגיע רוחו ורק מתי מעט דברים הביא בשם קדמוניו, ולא עוד אלא שבגדול לבב ובלשון מדברת גדולות התנשא לאמר יחיד אני בנזעים יחיד אני באהלות (ב"ב פו). אבל רב יוסף היה דכא ושפל רוח לא רמו עיניו ולא נבה לבו על זולתו, רוב הלכותיו קבלות קדמוניות ושנויות בתלמוד ברבור ההצעה "תני רב יוסף" אם כל אלה המאמרים המסומנים בבני "תני רב יוסף" הם ברייתות באמת אין להחליט שאפשר מאד שר' מחולשת זכרוננו שכח ממי שמע וחשב שהם ברייתות. אך המבין לשון המשיניות ומסגנון יכיר מיד מה שהוא ברייתא או שמועה כי כן הביא הרבה דברים בשם ר' חי'א, רב, ושמואל, ור' יוחנן, ורב הונא, ורב יהודה, ורב כהנא, ורב אסי. ומה יפה מתואר בקצת מאמריו היחוס בין הרב לתלמידו מן התלמיד יבקש שימנע להורות במקום רבו אפילו ביצה לאכלה בכוחה שהוא דבר פשוט והכל יודעים שהוא מותר, זה רק מפני כבוד רבו (ערובין סב:) ואמנם גם מהרב יבקש שלא יהיה מקפיד על תלמידיו יותר מדי וקבע הלכה הרב שמחל על כבודו כבודו מחול (קדושין לב:) רבה הלך בכל עניניו אחר מרת הדין. וכבר רמז לו בן אחיו אביו ברמו נסתר על זאת כאשר אמרו לפניו בשם ר' חנינא מול שעה גורם וסי שנולד במאדים "יהיה גבר אשיר דמא" אמר רבה אני במאדים נולדתי (ואין לי עסק בדמים) ואמר לו אביו: אדוני גם אתה מענש לבני אדם ודמית כשופך דמים (שבת קנז). ורמו בזה על קשיות משפמיו ודיניו, וכמו כן אמר לו פעם אחרת אינך רצוי לרוב יושבי פומבריתא כי כלם שונאים אותך (שם קנז). ונראים הדברים כי אף מהרגלו לשמור תמיד מרת הדין היה פוסק צדקה על יתומים עשירים ואף שהתנצל לפני אביו ואמר לא עשיתי כן רק לעשות להם שם (ב"ב ח.) אין זה רק התנצלות למראה עין ועיקר כונת מעשהו היה: אין מרחמים בדין⁽⁸⁾. אמנם רב יוסף היה נוח ועלוב בכל מעשיו ועובר על מדותיו נגד כל אדם ומדתו מרת הרחמים ודי לנו בזה עדותו שהעיד הוא על עצמו באמרו על מאמרם: שלשה חייהם אינם חיים הרחמים והרתחנים ואיני הרעת כל אלה ישנם בי (פסחים קיג:).

אך

שלא נכנסתי בזה סמני שסוף סוף אין לנו בזה אלא השערות ואני לרגל המלאכה אשר לפני איני צריך אלא חשבון הדורות וחלוק פרקי תומנים, כי בבחינת השתלשלות איזה מדע מן המדעים או בבחינת השתנות רוח העם והשכלתו להרע או להיטיב לא תבא שנה או גם עשר לחשבו כי אם באלה הבחינות חשבון חוסן וימנה לפי פרקים גדולים ולפי חזירות.

(8) ע"ב"ב (פו) דרש רבה מאי דכתיב והיו מוכשלים לפניך בעת אפק עשה בכם אמר ירמיה לפני הקב"ה דרש"ג אפילו בשעת שבועין את יצום ומבקשין לעשות צדקה לפניך הכשלים בבני אדם שאינם מתוונים בדי שלא יקבלו עליון שכן. מדרשתו הזאת נובל לדון על קשיות תכנית.

(ד"ד ח"ג)

אך עיקר ההכרל אשר ביניהם היה בבחינת תורתם וחכמתם שרבה היה חריף ומפולפל וממעם זה קראוהו „עוקר הרים“ ורב יוסף היה נקי כמשניות וברייתות ומיסרות האמוראים ועל כן קראוהו „סיני“ (הוריות יג.) מלבד זה שברוב משאי ומתנו של רבה נמצא שמטבע החריפות טבוע עליהם נראה זאת ממה שהתלמידים בישיבת סורא בעת שרב חסדא היה שם ראש הישיבה עזבו הישיבה והלכו לקחת תורה מפי רבה וכל זה מפני שרבה היה גדול מר"ח – אף שנאמר עליו ששמועותיו חדות – בסברה (ע"י יט.) רבה לרוב היה סומך על סברותיו ועל צד המעט בהבאת ראיות ואף אם מביא ראיות לדבריו אינן פשוטות כי אם אחרי הדקדוק והפולפל בהן⁴ לא כן רב יוסף הוא משהדל בכל עת לבנות מחקריו על ראיות וראיותיו מברירות לפי עומק פשוטן ואין צריך ראיה לראיותיו⁵ מספר מאמריו גדול הרבה יותר ממספר המאמרים אשר נתקיימו לנו מרבה, והדבר מובן מעצמו כי רבה היה צעיר מרב יוסף וגם לא האריך ימים כמותו. ואמנם כל זה לא היה שוה לדורות הבאים לפסוק ההלכה כרב יוסף נגד רבה ולא זכה להיות הלכה כמותו כי אם בשלשה מקומות וסימנם „שרה ענין ומחצה“ (ב"ב קיד: ובכ"מ). אמנם יובן לנו הדבר היטב אם נתן לב על מקרה רע אשר קרהו. הגה רב יוסף חלה ויפול למשכב ובחליו נחלש כח זכרונו וישכח תלמודו והרבה פעמים היה אביו תלמידו מזכירו ומשיב לו אברתו (גדרים מא, ערובין י. וש"נ). וגם אשר נשאר בזכרונו לפעמים לא היה ברור לו וגם אז היה אביו מתרצו ומפרש דבריו ופעם אחת אמר מלין בלי דעת ושחקו עליו ואביו פירש דבריו ולשכר על טובתו אשר הצילו מבושה קרא אותו „מר“ וגברא רבה אף כי היה אביו תלמידו (זבחים סב.). וזה היה סבה גדולה כי דחו את ר"י מהלכה נגד רבה וחזן מה אין להפליא על ככה בפרק הזמן ההוא והבא אשר קיימו וקבלו עליהם המשל הקדמני: טבא חרא פלפלתא חריפתא ממלי צנא דקרי, כי נתנו יתרון לרבה העוקר הרים על רב יוסף הבקי במשניות ושמועות.

אחרי מות רב יהודה הראש בפומבדיתא היו הדעות חלוקות את מי להושיב על כסא ראש הישיבה למלא מקומו של ר"י. יש אשר רצו ברב יוסף כי הוקירוהו מפני רוב בקיאותו ויש אשר שמו עיניהם ברכה החרף ועוקר הרים בפלפולו וחשבו כי אך היא

(4) כמו פסקיו דיניו מסוגות שסומך בכמה מקומות על חמיני בלי הכאת ראיה דאסרין מינו כי האי גונא ע"י ב"ב (לא), זה אוסר של אבותי וכו' אמר רבה סח לו לשקר וכו' וזו חמיני בשעות כמו שהשיב לו אביו. ושם (לב.) תהוא דאמר להבדירה מאי בעית כחאי ארעא וכו' אמר רבה סח לו לשקר ועוד בכמה ענינים שם שסמך על חמיני והשיבו רב יוסף דאין אוסרים מינו כח"ג. ובע"ז (מא.) מחלקת בשל כפרים אבל בשל כרבים ד"ח מותרין. וזה שעות כדמקשי' בגמ' ותוכחה לתקן דבריו ולהגות. וע"י ערובין (יט.) ששאלו אביו כמה שאלות ורבה השיבו על כל אחת ואחת הניתוח מן המשנה או מן הברייתא אבל אינם ראיות לפי פשוטם רק אחרי הדיוק והפולפל ואינן מוכחות. ובדרך הנה הם נשמי ההלכות שנתן לפעמים כלם חריפים אבל מסובכים. ע"י שבת (כג.) מאי ששן שרפת וכו' ושם (כה.) א"ר מ"ס וכו' וע"ש (כו.) תוס' ד"ח חרא. שם (עב.) סעמא דר"ע בענין פומתא ע"י. שם (קכז.) פירושה דלצורך ושלא לצורך דמתני'. ע"י חולין (פז.) לעולם שוהשין מאן תנא ר"י דתניא כי ירחיק וכו' ר"א לא בא אלא להתיר בשר תאוה שבחלתה נאמר משכנסנו לארץ הותר וריק רבת ועכשו שגלו יכול יחזרו לאסורין הראשון לכך שנינו לעולם שוהשין. ויוד נמצא מקום כמה שיבא לדבר על תכונת התאמת בכל תורותיו של רבה ועל פסמי ההלכות שנתן אשר רובם מיוסדים בסברה.

(5) ע"י שבת (יח.) מאן תנא. . . א"ר רבי הוא דתניא מביא ג' ברייתות ליסד דעתו נגד אביו המשיב עליו. שם (כג.) דבייתו דר"י תיה מאתרא ופדלקא לת א ל ר"י תניא וכו' שם (נב.) ר"י אמר תואלי ואדם מושך בהן את תבהמת מי לא תניא. שם (קכג.) א"ל הניתוחו. ערובין (כס.) תמרים בקב א"ר מאן אמינא לת זבניא דתניא. כתובות (פא.) א"ר יבון דאמור רבנן לא הובין ארע' דבין לא הוי זבניית דתניא. סנהדרין (תת.) האי הוביא וכו' א"ר מאן אמינא לת. ומחיות שהיה אוהב תכיד לסמוך רק על חבירותא על כן חיה מתחיה כ"ע מי שתלה תניא בללא תניא ותיה דרכו לאמר מריה דאברתם תלי תניא בללא תניא ע"י כתובות (ב.) ובפרש"י וב"ב: קלח: רשב"ם ר"י מתיב אדריב"ל מברייאתא וקאמר רב ירמיה עלת דלכא משבששא היא וא"י אנא מתנינא לת ואותרינא לת ואנא מתרצינא לת (שבת קכא:) שמעתי מהא דכל הבריות שקבין היו בעיני בחוקת התקנות להשיב מהן.

הוא ראוי וכשר למלא מקומו של רב יהודה השנון, ובלי ספק לא יכלו להתפשר אשר על כן שלחו לארץ ישראל לשמוע עצתם למי יתנו היתרון אם לסיני או לעוקר הרים ויהי כבא התשובה מארץ ישראל לאמר: היתרון לסיני כי הכל צריכים למי שאצר בלבנו המשניות ושמועותיו סדורות בפיו הסכימו כלם לדעת אחת לבחור את ר"י אך בכל זאת לא רצה רב יוסף לקבל הראשות והוא עצמו בקש כי רבה ישב בראש (הוריות יד.) הגדה מוסיפה כי לא רצה ר"י לקבל הראשות יען כי שאל בכלדים ונבאו לו כי יעלה לגדולה אבל לא יאריך ימים במלכותו יותר משתי שני וששה חדשים (ברכות סד.) אבל מי יאמין לשמועה הזאת שר"י החסיד בכל מעשיו יהיה שואל בכלדים למרות פי כל חבמי ישראל שאמרו אין שואלים בכלדים ולסור ממצות התורה: תמים תהיה עם ה' אלהיך? אבל קרוב הדבר כי לא חפץ רב יוסף לקבל הראשות יען כי הוא עצמו הכיר כי טובת הישיבה דורשת כי רבה ישב בראש יען כי דרך למודו של רבה יותר נאות לישיבת פומבדיתא אשר מיום הוסדה דרך החריפות והפלפול היה דרכה ואותו בקשו התלמידים⁽⁶⁾. ויהי כראותם כי מאן רב יוסף לקבל הראשות התאחדו כל החכמים בני הישיבה לבחור את רבה ויהי הוא ראש הישיבה תחת רב יהודה.

ויהי כשבת רבה על כסא ראש הישיבה לא מש רב יוסף אף שעה אחת מתוך בית מדרשו אשר יציץ ופרח כמו בימי רב יהודה שקדמו. זכות זאת הפריחה לא יאתה לרבה לבד כי אם גם לרב יוסף. אם רבה הגדיל לעשות בפלפולו ובהריופות סברותיו אף רב יוסף הגדיל לעשות כמוהו במסירת משניות ושמועות. כבר הראנו כי עיקר תכונת תלמודו של רבה היה חרוד סברותיו. על פיהן פירש המשניות ולפעמים גם שמועות האמוראים⁽⁷⁾ ונתן מעמים להלכות קדמוניות⁽⁸⁾ ובהלכות שחדש מדעתו רגיל לתת מעם לדבר אך לרוב בסברה מלבו⁽⁹⁾. ובכל אלה לא הגיע ר"י למדרגתו אבל נגד זה לא הגיע הוא למדרגת רב יוסף בשני דברים האחד כמו שאמרנו שרב יוסף היה עשיר במשניות ושמועות. וברייתות רבות אשר לא נודעו מסר בדבור ההצעה, תני רב יוסף⁽¹⁰⁾. והשני הוא כי רב יוסף היה בקי באגדה ודרש בה ונגד זה עסק רבה רק בהלכה ובה כל חפצו, ולא נשארו ממנו באגדה רק דברים אחדים. אמנם באמרנו

כי

(6) תשעם חתום משאלתו בכלדים לא נמצא רק בברכות ובהוריות ליתא. ובאגרת דרש"ג מיתא הך אגדה אבל שנת ה'תנ"י שבגמ' ה'תנ"י דאמרי ליה כלדאי ותוא נרים דאמרי כלדאי לאמיה. ועי' בדקדוקי סופרים שהכיר על קושייתו בפנים. וראויה להעיר פה על מה שכתוב באגרת דרש"ג: דתנך שני דלא קבל (רבה) ראשונתא סוף רב הונא בר חיאי בפומבדיתא ודוח ליה התם מדרש גדול. ואין זה אלא חשערת ע"פ תנא' דברכות (לא). דאמרנו הב-הונא בר חיאי איצרא ליה שעתא ואין זה אלא חשערת מוסעת. כי ר"ב ת' תהוה מנו ומנו בוסן רבת ורב' יוסף איך יעלה על הדעת שהשעת צריכה לזוז מפני תורתו אשר כל אחר משני אלה התבסס קמנו עבת ממנה וגם וולתם כמה חכמים גדולים חיו בוסן התוא אשר הוא לא הגיע לקרסוליתם אלא ודאי מה שנאמר איצרא ליה שעתא תבונה שהיו צריכים לו לאיוו חשתדלות כי חיה עשיר גדול, אבל לא יעלה על הדעת שהיה ראש ישיבה בפומבדיתא אף שעת אחת.

(7) ע"י שבת (בב: כה:): שותבתי בהערה 4. גוסין (בב: לב:): לפי שאין בקיאין לשמח. שם (סב:): מחלקת בששחרר חציו כו' כיון דקנפיק מניה וכו'. שבת (סב:): מפרש מעמיה דרב חסדא. תבוצות (ענ:): מפרש פשיטתו דרב יושבאל. מנחות (ענ:): א"ר אינו מקפלה לד' אבל מקפלה לב' וכן בהרבם מקומות.

(8) ב"מ (ג: ובכ"ט): מפני מה אפרת תורה מודה במקצת הפענה ישבע חוקק א"א מפני פניו בפני בע"ח וכו'. סכות (ב:): מעבא עדים וזוממין קנסא היא. ועוד אחרים כיוצא באלה.

(9) ע"י חולין (עא:): כשם שמוטמא בלועת אינה מוטמא כך מותרת בלועת אינה מוטמא מוטמא בלועת מנול סקרא ומתרה בלועת סק'ר. ב"ק (צח:): הוורק מסבב של חברו לים הגדול פסור מ"מ וכו'. תשע מסבב של חברו פסור מ"מ וכו'. הצורם ואין פרתו של חברו פסור מ"מ וכו'. מנהדרין (עד:): דורף אחר חברו לחצו ושבר את הכלים פסור. . . שהיו מוחליים בנפשיו ונדרש ששבר את הכלים. . . חייב שלא יתא מסלנו חביב עליו מנפול וכו'. ג' נדרים (יו:): שבוטע שלא אוכל תנאים וחור ואמר שבוטע שלא אוכל תנאים וענבים ואכל תנאים והפריש קרבן וחור ואכל ענבים חול ליה ששור ואין מביאים קרבן על ח"ש. כל שאינו בוח אחר זה אפילו בבת אחת אינו (קדושין ג:): כל דבר שבמדה ושבתנן ושבתנן אפי' מותו מכדי אונאה נמי תויר (ב"ב ג:).

(ד"ר ד"ג)

בחרתה דארנו (שבת י"ט) וכרב ששת בשילי ודומיהם וכל אלה לא היו ישיבות בבחינתן העצמית כי אם בתי מדרש כאשר היו בכל עיר ועיר אשר דרו בהן חכמים, אשר כלם לא פעלו גדולות, ואף כי היו בעת ההיא הדורשים בחכמת התלמוד רבים, הסוללים נתיבות חדשות אך מעט היו ואין מחובתנו לערך התכלית אשר לפנינו להאריך בדברי ימיהם ובקורות חייהם¹².

פרק ששה עשר

אבוי ורבא וחבריהם, רב נחמן בר יצחק, רב פאפ ורב הונא ברית דרב יהושע, רב חמא מנהרצא, רב זביד, רב דימי, רפסי, רב כחנא, רב אחא ברית דרבא.

קנאת הסופרים הרבתה חכמה במלא רוחב ארץ בכל. אבל לא היתה חכמתם מוצאת חן בעיני בני ארץ ישראל, להם נחשבה חכמת הבבלים ללא חכמה. גם אחדים מחכמי בבל געלה נפשם בפלפולים ההולכים דרך עקלתון. כבר בימי רב יהודה החלו התלמידים המישרים אורחותם לתת דופי בדרך תלמודו ועזבו ישיבתו כי רע עליהם המעשה לבלות ימיהם בפלפולים אשר לא ישיגו בהם אורחות האמת. וכעליהם אך במיוחד לב נגשו מול חכמי א"י מדאנה מדרב פן יהיו לבנו עם תורתם ואף באמת בזו לענו בארץ ישראל לתלמוד הבבליים אשר הובא להם מן התלמידים שעלו מבבל. אל זה הנוק אשר הזיקו בכבוד תורתם חוץ לארצם התחבר עוד נוק גדול מזה בארצם אשר השיגם מצד הממשלה ומצד המון עם היהודים. לכלם היו מעמדים כאלה לצנינים בעיניהם. הן זה היה משפחתי והוא בכבל ראוי ואינם ראויים לחכמה, נכונים במעשם ואשר אין להם יתרון הכשר להבין עמוקות התלמוד כלם רצו לבית המדרש, האבות הקדישו בניהם לתלמוד תורה אף אשר היו חסרים כל הכנות טבעיות ואין תקווה לאחריהם, יען כי ראו בזה זכות לנפשם והקריבו טוב הבנים קרבן לאהבת עצמם. והבנים ממאסם לעבוד עבודה בחרו הבטלות לשקום על שמריהם בבית המדרש, ותהי אחרית אלה כי רבו הלומדים והתלמידים לאין מספר. לא יאומן כי יוספר, איך באין מעצור לרוחם נמשכו כל הלבבות לבית המדרש והיו גרפים ממלאכתם בבית ובשדה והיתה זאת למארה לישיבה ולכל בית ישראל. בימי רבה היו היושבים לפניו בשני חדשי השנה, ניסן ותשרי, שנים עשר אלף הבאים לשמוע תורה מפיו. ממראה כזאת לא יכלה הממשלה להתעלם כי מספר גדול כזה יבטלו.

12) כבר כתבנו בפנים כי לערך המלאכה שלפנינו אין צורך לחאריך רק בקורות החכמים ותכונת תלמודם אשר היו משובחי נתיבות חדשות בתלמודם, על כן נביא פה רק בקצרה מספר קצת מתכמי הדור מן הרשומים אשר ע"פ היו בעתו הגדולים תמידים. רבה בר רב נחמן אבה לרבה בר ה. ושלח אליו וקראו רבינו (יבמות כה.) אבימי תלמיד חבר לרב חסדא (עי' כנחות ז) רב אחא בר רב הונא תלמיד רבה (שבוועות לו:) ובאמצעותו נשא ונתן ר"ח עם רבה (פסחים מז.) רב אחא ברית דר"ג (שבת קיד.) רב אחא בר אויא נראה שחיה בא"י ואח"כ קמית ר"ח (פסחים לג:) רב אחא בר אמי (עין פסחים עה.) רב דימי ותוא מן דמלקין ונחתין (חולין יב.) רב הונא בר קטינא (זבחים קטו.) רב תינא בר רב יהודה (פסחים ס.) רב זירא. שני ר"ז היו תאחד תלמיד רב יהודה שעלה לא"י וכבר דברנו מסנו לעיל פ"ט, ור"ז השני היו בימי רבה ור"י ע"י לקמן פס"ו. רבה בר נתן (עי' ב"ק לח: מנהרצא פא.) רב חנא בר תינא (פסחים קז.) רב תינא בר אידי (עי' פסחים עה.) רב כחנא השני חברו של רב יוסף תלמיד רב יהודה (יבמות יז.) מרי בר מר (מגילה ז.) ב"ק צו.) רב מנשה (ע"ז כו.) רב נחמן בר רב חסדא (ב"ב מז.) רב סחורא (עי' גדרים כב:) רב חונא בר חייא (ב"ק קטו.) רב ססורא (בבבית מקומות) ועי' מכות כד: בפס"י עולא וקרא ג"כ עולא נחומא ותוא: עולא ססם (פסחים מקומות.) רב יצחק בר יהודה כלל בנו של ר"י בר יוחנאל (עי' שבת לח: ופסחים קד: ב"ק קטו.) רבנא עוק באורבנא: גמ' חגיגה כ"ד: רב עמרם (כנחות כו.) רבא ברית דרבה (עי' שבת קכג.) רב גאדאשון (עי' ביצה יז.) רבא דפוסבדיתא (ברכות יח: ובב"מ.) רס"י בר שמואל (נדה יז.) רב יוסף בר חמא אבוי של רבא (ערוכין נד:) רב אחא בר מניומי (ב"ק קז.) רב רב בר שמואל (ב"ק עח:)

(ריד ח"ג)

יבטלו ממלאכתם שני חדשים אשר הם עתות המלאכה, ועוד יותר היו פקירי הממשלה מקפידים על זה, כי גובי מס המלך באו לנכות את המס באלה החדשים ולא מצאו את נותני המס בביתם. ועל מי גללו את האשמה? לא על התלמידים ועל העם ההולכים לישיבה, כי אם על רבה ראש הישיבה, בו שחו האשם. לו היה הדבר למכשול הרדיפותיו מנוחה ובקשוהו כקורא בהרים וממורא ופחד חלה את חליו אשר מת בו (ב"מ פו). גם בקרב היהודים עצמם עמדו בעת ההיא מערערים על מעשה החכמים באמרם: כי כל מה שהם מינעים עצמם ואחרים בפלפוליהם אין לו כל תועלת מעשית לאומה. אמנם מאז ומעולם הקנאה מוכה בסגורים ולא תראה נכוחות. גם הפעם בקנאתם לא שעו אל כל אלה, ותהי להפך כי בדור הבא הוסיפו פלפוליהם והיותיהם על אחת שבע.

אחרי אשר גם רב יוסף נאסף אל עמיו הוקם על אחד מתלמידיו רבה וקרובו ושמו אביו בן רבי ל אחי רבה בר נחמני. שם אביו העקרי היה נחמני על שם אביו אביו, ודורו רבה, אשר אביו גדל בביתו, קראו אביו כלומר אביו (רבו אשר רוב תורתו ממנו היה רבה דודו. כבר בילדותו נכרו בו סימני כשרוניו. חבר היה לו מילדותו, רבא בר יוסף בר חמא, זעודם ילדים הניד להם רבה אותיותיהם לאחזר ובשרם כי שניהם יהיו חכמים גדולים באחרית הימים וקרא עליהם את המשל בוצין בוצין מקטפיה ידיע (ברכות מח). כשושנה תפתח עליה מעט מעט עדי תפרח בכל יפיה תאזה לעינים, כן גם ברוחו התפתחו כשרוניו אחד אחד וגדל והצליח וגם עשה פרי. תחנון חשוב אשר חנכו רבה דודו נתן לנפשו תכונתה המוסרית. ויהי לאיש מעושר בכמה מדות נכבדות, נעלה ביראת אלהים, דבורו בנחת עם בני אדם אוהב שלום ורודף שלום. שבח המדות האלה נשא תמיד על שפתיו, וכן היה אומר: לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך משיב חמה ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם ואפילו עם נכרי בשוק כדי שיהא אוהב למעלה ונחמד למטה ויהא מקובל על הבריות (ברכות יו). אביו לא זכה לעושר אבל זכה להיות שמח בחלקו. רבא חברו העיד עליו פעם אחת: ידעתי בנחמני שהוא מכפין נפשו (שבת לג). ושוב פעם אחרת אמר עליו כי לא בא מעולם יין על שולחנו (כתובות סה). אבל כל זה לא העבירו ממדות צדקתו ולא הסיר לבו מאהבת התורה. מוזאת האהבה מלא כל רוחו, לאין קץ כבדה ואת דורשיה, והפליג שכר הבאים בימי הכלה על יגיעתם וטרחתם לכבוד התורה (ברכות וו). אבל עם כל זה היה מזהיר את העוסקים בתורה לבלתי הנח ידם מן המלאכה כי בעיניו ראה כמה מן התלמידים מתרשלים מלהתפרנס מיגיע כפם ומתפלשים בעפר בתי המדרש ואובדים בחסר וכפן. ואף על זה דרש: הרבה עשו כרבי ישמעאל שאמר הנהג בדברי תורה מנהג דרך ארץ והצליחו בתורה ובדרך ארץ והרבה עשו כרבי שמעון בן יוחאי לעשות תורתם אומונתם ולא הצליחו ואבדו בעינים (שם לה:).

אמנם גם על תהלוכת דעותיו בחכמת התלמוד פעל רבה תעצומה גדולה אשר לא הסירה ממנו כל ימי חייו. אביו הלך בדרך הפלפול והתחרוד עד הקצה האחרון וזאת המדה נשאתה והגביהתה למעלה ראש על כל חכמי בכל והשיג מדרגת רבה העוקר הרים בפלפול אך באחת עוד היה נעלה ממנו, בבקיאותו העצומה במשניות ובשמועות

(1) בס' המעשיות לרב נסים סביא קצור ממשו' רש"ג שהובאה בערך ע' אביו ושם כתוב אביו היה שמו אבא והיה שמו נחמני... ופי' רש"ג ומפ"ו נקרא שמו אביו לפי שהיה בן אחי רבה ב"ג והיה תלמידו והיה שמו נחמני כל' אביו של רבה והיה קורא אותו רבה אביו כעין אב בלשון תרגום והיו קוראין אותו בני אדם כך אביו. ועי' בערוך ע' הגזר ובבית התלמוד שנת תרמ"א במאמרי מבוואות ותלמוד צד 122 שם תקנתו בדברי התשובה ובארתים.

וכשמיעות. אותה קנה לו בלי ספק מרב יוסף אשר גם הוא היה רבו (כתובות ס:). כבר בהיותו יושב להגלי רבותיו הראה תקפו וחילו בחריפות. על כל דבר ודבר שיצא מפי רבותיו היה מנהגו לפלפל ולרוב היה מנצח בפלפולו. הן אמנם כי זה המנהג כבר היה לעולמים מימי רב ושמואל אבל הוא הגדיל לעשות בזה מכל אשר היו לפניו ומעתה היה למנהג כולל לכל התלמידים. בתאווה ובמדה אשר עדן לא היו. כמו ועצם ידו בפלפול עמדו לו כי נבחר להיות ראש ישיבה אחרי מות רב יוסף. בעת ההיא היו ארבעה תלמידים מתלמידי רבה ור"י אשר כל אחד מהם היה מוחל להיות ממלא מקומו של רב יוסף כי כל אחד חשב בלבו כי הוא ראוי לעמדתו: אביי ורבא ורב זירא ורבה בר מנא²) אבל לא רבו מקנאת איש מיעהו כי אם כאוהבים עשו פשרה ביניהם שכל אחד יהיה דורש בדבר הלכה, ומי אשר לא יצליח חבריו בפלפולם אותו פה אחד יבחרו ויקרב להיות ראש ויהי אביי האיש המצליח אשר לא יכלו לו חבריו וגמנו וגמרו כלם פה אחד כי לו יאות היתרון ושמוהו לראש והושיבוהו על כסא ראש הישיבה בפומבדיתא.

עם התנשאותו להיות ראש ישיבה נבראו חדשות בארץ ככל ונסולו דרכים חדשים אשר לא שערם קדמוניהם. רב יהודה השנון הנעלה מאד בחריפותו ורב חסדא המחודד בשמיעותיו ורבה העוקר הרים בסברותיו לא עשו אף לחצי בפלפול ובחידור ההלכה מה שעשה אביי בכל אלה. על ידו השתנו כל פניות ההלמוד סמה שהיו. גדרי הפשוט נהרסו, גבולות הישרה הוסגו, ההתחכמות נשאה ראש וכל המרבה לעשות בה הרי זה משובח. מרת אביי בפירושי המשניות היתה לתת מעמים לדבריה להעצים ולהוכיח מעמיו מכה קושיות ודיוקים ודקדוקים אבל פירוש לפרש שמחיות לשונותן לא בקש לעשות ולא עשה³). באומנות גדולה ובחריפות היה יודע להמציא גזרות ועל ידי זה איסורים ותרחוקת אשר לפנים לא היו. או המציא גזרות לפרש דברי הקדמונים ומעמיהם⁴). כדרך חומר איסור שבת שהחמירה התורה היו החכמים שבכל הזמנים והדורות מוסיפים חמרות. ויותר מהמה החמירו בדור האמוראים הנה ואביי היה מן המפלגים והיה מדקדק הרבה בשמירת השבת והוא שאמר: לא חרבה ירושלים אלא בשביל חלול שבת (שבת קיט:) ואף בעבור זה נולדו בבית מדרשו ובישיבתו תלי תלין של גזרות ואיסורים חדשים בדני שבת ובעת ההיא חייבי המאות הציצו מעפר כעשב השדה⁵). אומן גדול היה בהמצאת ספקות רחוקים וחיים בכל עניני התורה שבעל פה ומבטן אלה הספקות והתרתם יצאו דינים ודיני דינים

(2) יזה הענין בחזית (יד). רב זירא זה אינו תלמיד רב יודע שעלת לאי. ועי' בכתובות (מג:). אר"י א"ר מתנא אמר רב ואמרי לה אמר רבי זירא אר מ א"ר מוכח שהיה מסופק אם רב זירא שהיה בימי אביי ורבה או רבי זירא שנמסך באי ומת שם (מ"ק כה:) ולא כפרשי. ששניהם היו יכולים לקבל מרב מתנא שהיה חי בימי שמואל (עי' ערוכין ו: ועוד חי בימי רבה ור"י. ור"י זה נשתבח שהוא מקשה וחזיק כאמור בתורות, ור"י הראשון עם ק' תענית כי היכי דלישתבח מניה תלמודא דככל ועלתה בירו (לעיל פ"ט) רב ה ב ר ס ת נ א היתה בנו של ר"ס חנוכר ואמר עליו שהיה מתון ומסיק ולא נמצא הרבה מאמרים ממנו. (8) ע"ש שבת (כו). האי תנא דבי ר' ישמעאל מפי' לה מאידך תנא דבר"י. שם (קכג:) פ"י משנה דכל הכלים וכו'. שם (יד). שהיו אומרים לא אלו סתרים וכו'. חולין (עה:) הכל מורים בקלום בן קלושה וכו' מאי מעמא וכו'. שם (ג.) חבי קאמר הכל שוחטין וכו'. פסחים (נח.) ח"ק. כסדרו בחול בע"פ כ"ך סדרו בשבת בע"פ וכו' ב"ק (כג:) מ"ס דר' יתודה. שם (צג:) תנא דידן קתני וכו'. כתובות (ל:) מעמא דר"ג בן חקת. ב מ (ו.) חיישנין שמא מלח ושנה יש לו. עליו (בלומר היינו מעמא דמתניתין) ובאלה מספר גדול בתלמוד. (4) שבת (יג.) גזרת שמא יאכלינו דברים שאינם מתוקנים. שם (פז:) גזרת שמא לא יקבנו בכדי סתרתו. שם (קמט.) גזרת שמא יקרא בשמרי הדיניות. ערוכין (כו:) גזרת דלמא רחוי ליה אבוס. יומא (לו.) גזרת שמא ירביץ גללים. יבמות (קמט.) חיישנין לתרי יצחק. (קדושין יח.) משום פגם משפחה. שם (ס.) הנה חיינו מעמא משום גזרת. חולין (קד:) גזרת שמא יעלה באלפס רוחא. ע"ז (ו:) גזרת ללות מהם אסו לחלוותם. (5) ע"ש שבת (ע"ד:) ושם (קז:) ע"י עזר שם (קכב.). בעובדא דרב סלא חסידא עם אביי. ושם (קכג:) בענין פלפול כלים.

דינים, כבר בהיותו תלמיד יושב לפני רבותיו, רבה ורב יוסף, היה זה משפשו להיות שואל ומשיב על כל דבר ודבר שיצא מפייה ואין מספר לכל השאלות והתשובות והפסולים והאיבעיות אשר נזכרו על שמו, הלא כמעט כל התלמוד מלא על כל גרותיו מהן. זה המנהג היה לו למבע וביחוד החזיק בו בקנאה גדולה ממשאו ומתנו עם רבא חברו. אמנם מה מאד נתאמת בו המשל הקדמוני: כרוב דברים לא יתהלך פשע. כי בקנאת פלפולו היה נבהל לפעמים להשיב תשובות אשר טוב מהן שתיקתו⁽⁶⁾. ואולם לא נכון לבא במשפט עמו על זה כי לא לו ראשית האשמה הלא מאז ומקדם נזרע הזרע.

אמנם אם גם בהתחכמותו ובהמצאותיו החזרות ובחריפות פלפולו הלך עד קצה האחרון, בדרך למדו לא סר מדרכי רבותיו. כרבה היה נשען תרבה על מדת הסברה וכרב יוסף היה משתדל לאמת דבריו בראיות מן המשניות או ממאמר איזה אמורא שקדם לו⁽⁷⁾. מספר הלכותיו גדול מאד והן מפורזות בכל התלמוד, ונזכיר פה קצתן אשר הן יסודות כוללים: ודאי דבריהם בעי ברכה ספק דבריהם לא בעי ברכה (שבת כג), מדרה רבי שמעון בפסיק רישא ולא ימות (שם עה), כל מלתא דשכיחא ולא שכיחא אויל רבנן בתר דשכיחא לקולא שכיחא ושכיחא אויל רבנן בתר דשכיחא לחומרא (שם עה). כל העושה על דעת ראשונה עושה (שם צא), נחא ליה לאינש למיעבד מצוה בממוניה (פסחים ד), להפסד מרובה חששו להפסד מועט לא חששו (שם כ), הנאה הנאה לו לאדם בעל כרחו מותרת (שם כה), אין לוקין על לאו שבכללות (שם מא), כי אמרינן לא תתגודדו כגון שני בתי דינים בעיר אחת... אבל ב' ב"ד בשתי עיירות לית לו כה (יבמות יד), שניות מצוה משום מצוה לשמוע דברי חכמים (שם כ), בשבך לא תעשה עוקרין דבר תורה (גמין לו), כל שבירוד נאמן (שם נד), ידים שאינן מוכיחות חוץ לידים (נדרים ה), מה לי לשקר במקום עדים לא אמרינן (כתובות כו), עריו בחתומיו זכין לו (כ"ם יג), בגלוי מלתא עגשין מן הרין (סנהדרין עו), אומר מותר אנוס הוא (מכות זו), כל מלתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד מהני (המורה ד), אם נתבונן באלה ההלכות הפליליות נמצא כי יסודם בסברה מתונה וכמעט לא נביר בהן את אבני המופלג ואת רוחו ברוב תורתיו.

בעצמת הפלפול לא השיגהו מכל בני זמנו רק אחד והוא רבא בר יוסף בר חמא, אשר במתינות עיונו ובישר הסברה עוד נשא וגבה ממנו, וזה היתרון הביא אותו מבית רבו רב נחמן אשר רוב תורתו ממנו. חלק גדול מתלמודו של ר"ב היה כמות עמי חתום באוצר לבו וקיימו לדור אחרון בדקדוק רב כאשר שאבו ממקורו⁽⁸⁾.

חמיו

(6) ע' פסחים (ס) אמר אבוי לא קשי' תא ב"ד תא ב"ג ביג' דשכיח רשחא בכלתי בתי לא מצנעא ב"ד ולא שכיח רשחא בכלתי בתי מצנעא וחינו וזכא דסתתח רבא וכי חולדת נביאה חיא. ביצה (יא) מחלקת בעלי אבל בתבא גרמא ד' מותר. ופסקי דמ"א דאפילו תבא גרמי נמי פליגי. ודבר זה אין לו שחר ולא סליק אדעתא דשום אדם דב"ש אוסרין בתבא גרמי. דא"כ כמה יקצב בשר אם לא בכלי חמור לכן, ותו ב"ש עצמם למח נקטו עלי' לאשבעין חרש ויתר בתבא גרמי ואיך יעלה על חרשת רב' ש' ואמרו משנה שאינה צריכה לתודיע כהן דב' ה. ואין להשיב משאר מקומות בשם דקאמר תודיע כהן דרבי פלוגי, דבאמת גם בתני מקומות צריכי' לדקדק כן. ודרך חנין זה אינו מפת קדמא אלא זו דרך פלפול של בתראי. וע' שם (כו) דמקו לבריותא כגון דיתבי דיניי אתם' כשנולד תולד נפטר רחם אמר.

(7) ברכות (כה), מנא אמינא לית דתנן וכו'. שם (ס) כותיה דרב מסתבא דתניא. שבת (פג), מנא אמינא לית דתניא. ערובין (פ), מנא אמינא לית דאמר. רב חמא בר גוריא. אמר רב, וכן במקומות אין מספר. ובפלפולו עם רבא ורב יוסף ורבא תראה שבכל עת ידע ראיח לדבריו מבריותא או משנה אבל לרוב תראו לו ראייתו מכוונת ואין תנן דוסח לראות ואעיר כאן על קצת מהן שפלפלו באריכות ע' שבת (פג), פלפולו עם רבא. שם (קכד), פלפולו עם רבא. ביצה (ב), עם רבא. שם (יח) עם רבא ורב יוסף, יבמות (ק), נגד רבא. ובכל אלה אין ראיות מבריותא.

(8) במקומות רבים מצאנו בתלמוד שאמר רבא בשם רב נחמן, ובעא מניה דר"ג, ויתבי קמיה דר"ג, קבלתו מר"ג היו ברורות וכשהוצאו לפעמים דבר הלכה מר"ג שקבלו אחרים היה אומר לתלמידיו לא אמנא לכו לא תתלו בוקי סריקי בר"ג הכי אמר ר"ג ע' ע' (לו) וש"נ.

(ד"ר ח"ג)

חמיו היה רב חסדא אבל לא היה רבו ששמש לפניו כי כמות ר"ח היה רבא עוד נער כבן עשר שנים וזמן כביר אחר מותו נשא רבא את בתו באלמנותה כי בעלה הראשון היה רמי בר חמא⁽⁹⁾. גם רב יוסף היה רבו אשכ למד אצלו אחרי מות ר.נ. וה' ברך את רבא בכל בעשר ובחכמה ובכבוד. כן העיד הוא עצמו באמרו הכמת רב הונא שאלתי מאת אלוני נתן לי, להיות עשיר כרב חסדא ונתן לי, אך לאת לא זכיתי והוא להיות עני כרבה בר רב הונא (מ"ק כה). ואמנם הודאה כזאת אך כבוד והדר העמדה, כי בעינינו נראה כי המודה בתם לבו כי איננו מן הענוים זה אך לענות תחשב. כן יורה הנסיון כי רוב המתנאים ירצו להראות עוד כענוים והוא ראש גאונים, ובעלי ענוה באמת בכל מה שמשפילים נפשם לא די להם וחושבים כי לא עשו כל חובתם. ובכל זאת בכח עדותי אשר העיד בענותו כי לא הגיע למדרגת רבה בר רב הונא בענוה עשוהו אחרים מכותבי קורות חייו לאיש גאה בכל משפטי ולא שמו לב אל תורותיו ודרשותיו ומשפטי חייו. מי האיש אשר יורה ומלמד דעת את העם מדת הסבלנות לאמר: כל המעביר על מדותיו מעניין לו על כל פשעיו (יומא כג). וכדבריו מקני התורה יאמר: לא בשמים היא לא תמצא התורה במי שמונביה דעתו עליה כשמים (ערובין כה). מי אשר רגיל לשית נגד פניו בתפלתו בכל יום שפלות האדם כי עפר הוא בחייו ובמותו והוא כבלי מלא בושח וכלימה (ברכות יז), אשר אוהב רק אמת ושונא התנופה ומזכות כן תלמידיו שכל תלמיד חכם שאין הוכו כבדו אינו ת"ח (יומא עב), ומי האיש הכורה מן הכבוד ואם יכבדוהו בני אדם נגד רצונו יזכיר את נפשו כי שוא כל תהלה והכל הכבוד ואם יעלה האדם לשמים שיאו וראשו לעב יגיע כגללו לנצח יאבד רואיו יאמרו איו (שם פו). והוא עם גאים נמנה ואין חלק לו בענוה? ומי יתן והיו כל החכמים גאים כמו רבא ולא יותר! מאד מאד הרבה רבא לדבר בכבוד התורה ומשתדל להרים תפארתה לקנות לה לב העם ולהרבות דורשיה. בהשגת זאת המטרה הלך יד ביד עם אביו. דרך אחד היה לשניהם בתלמודם כי שניהם ינקו מתלמוד רבה ורב יוסף, צורת משא ומתן של זה כזה וכל מה שאמרנו מדרך פלפול של אביו מקושתיו ופרקיו מאשעותיו והבאת ראיותיו יצדק להאמר גם מרבא, וכבר רמזו על זה הקדמונים שקראו דרך התלמוד החדש אשר הוחל בעת ההיא לפרוץ בשם הוריות דאביי ורבא, ואם אמנם כי אין מספר לחלוקי הדעות שנחלקו אביו ורבא בהלכה אין זה מחלוק דרכם כי אם מחלוק שניהם במדרגת העיון. אם גם לשניהם היו הכלים למעשיהם שונים וגם סגנון חכמתם שאבו ממקור אחד, בכל זאת לא היתה רוח אביו אמונה כרוחו של רבא ומה שיכול רבא לפעול באלה הכלים למעשהו לא יכול אביו לפעול. אביו הרבה פעמים הלך שולל בפלפולו, ואנכ חריפתא שבשעתא⁽¹⁰⁾ והיה מסתבך בסברותיו ובנגד זה היה רבא חריף ומתון ובעבור זה היו סברותיו מוקקות וישרות כאשר היו חדרותיו. עוד

בדבר

(9) רבא נולד לפי הנס' דקדושין (ע"ג) ביום שבת בו רב יהודה ומטעם זה אמרו כי רבא כמות רב חסדא. היתה בן עשר שנים כי ר"ח מת' י' שנה אחרי רב יהודה. ועתה אף שאפשר שילדותו ידע את ר"ח ס"מ אין לחתוקו לרבו מוכח, והנה בימא עתה איתא רבא מייתי לית אריסות שלו בכל יומא, יומא חד לא מייתי לית אמר מאי הוא סילק לאגרא שמע לינוקא דאמר שמעתו ותרנו: במני אמר ש"מ נה נפשיה דר"ח יבדיל רבה אכיל תלמידות, מזה משמע דכמות ר"ח כבר היה רבא בא כאנשים וגם היה תלמידו ולפי מה שאמרנו לפני זה אין זה אפשר ובהכרח שהנ"ל מוסעת וצ"ל רבה במקום רבא. שוב מצאתי בדקדוקי מופרים כיומא שסביא קצת ספרים שהנ"ל שם רבה וכ' נכון. ואמרנו שבהיותו נער יושב לפני ר"ח כן מפורש בבב"ב (יב): דבת ר"ח יתבת בכנפיה דאבות. חזו יתבו קמיה רבא ורמי בר חמא אמר סאן סנייהו בעית אמרת לית תרתייהו אמר רבא וזאנא בתרא וזה הוה בחיות כלם ילדים ובאסת נבאה את רמי בר חמא (ברכות מד). שניה תלמיד ר"ח ואיוב לו (ע"ג כ) ותח אית שנים קשיש מרבא וחריף טובא וכמת פעלים אמר לו רבא לפום חורפיה שבשעתא ע"י ערובין (צ) ב"ס (צו) ב ב (קסז) ורבא תלה מותו בנעריו. על דלא אומין עליה דרב גנשיא ב ב ר ת ליפא (ברכות מז) ואחרי שמת רמי בר חמא נשא רבא אלמנתו בתו של רבא (יריד חג).

בדבר אחד היתה מגמת פניהם טועה למסרה אחת. כבר ראינו כי אבני היה מורו את העוסקים בתורה לבלתי הנח ידם טן המלאכה למען יהפרנסו ברוח ולמען יוכלו למלאות חובתם אל הממשלה במסים וארנוניות לבל יהיה לה תואנה להרע ליהודים, כי עוד היה בזכרוננו אשר קרה לרבה אשר נדרף מטעם המלך. אף כן היה משפטו של רבא. גם הוא היה מבקש את פני רבני דורו ותלמידיו שלא יבואו לדרוש את התורה לפני בימי ניסן ותשרי שהם חדשי המלאכה למען לא יהיו מרודים במונותיהם כל ימי השנה (ברכות לה:). ובלי ספק היתה סבתו הנסתרת שלא יעירו עליהם תלונת הממשלה. כשבת אביו על כסא ראש הישיבה בפומבדיתא לא חדל רבא לשבת לפניו בבית מדרשו כמשפט חכמינו הקדמונים לתת כבוד בתלמיד לרבו למי שהשרה שלו. אבל כמו כן ברור הוא כי בעוד אביו ראש בפומבדיתא הורה רבא הוראות במחוזא (ע"ז נח). ובלי ספק מפני שבית רבא היה במחוזא והיה זה לו טרחה גדולה ללכת הלך ושב מעירו לפומבדיתא ומפומבדיתא לעירו. ואולי גם בעת ההיא יסר רבא ישיבה במחוזא. אביו לא האריך ימים מאד בפקידתו. אחרי אשר ישב ראש כמו ארבע עשרה שנה נאסף אל עמי וכן ששים שנה היה במותו, או הוקם רבא על להיות ראש הישיבה תחתיו. אך מושבו לא היה בפומבדיתא כי אם הוספה למחוזא אשר שם ביתו של רבא.

עתה ממחוזא התורה יוצאת לכל ארץ בבל. וזה ראייה חדשה כי נאמנו מאד דברי קדמונינו: לא מקומו של אדם מכברו אלא האדם מכבר את מקומו, כן ראינו כבר בימי רב אשר הלך למתא מחסיה לשבת בה ויסר שם ביה מדרשו ומה היתה מתא מחסיה עיר ריקה מתורה ואנשיה בני בלי שם ואין דעת דת היהדות בקרבה ובכל זאת בקרב זמן לא כביר היתה עיר ואם בכבל ומעון לתורה, לא בצדקתה כי אם בעצמת רוח האיש אשר ישב בה לראש. כמקרה הזה קרה גם למחוזא. רוב יושביה היו סחרנים ותגרנים (גמין ו). אשר בהם לא תמצא תורה, רבים מיושביה היו גרים ומשפט המוני משפטם, ועל כן זאת העיר לפי תכונתה לא היתה נאותה להיות מקום אשר בו יתאסף מבקשי התורה ולהיות הנקודה אשר סאחה תצא חכמת התלמוד לכל הארץ. אבל האיש אשר עמד בראש הוא נתן מהודו עליה ותהי ממלא מקום פומבדיתא לכל משפטיה וחקותיה, סבות שונות פעלו יחד כי יכול רבא לבצע חפצו הראש לכולן היא כי היה מופלג בעושר וביד העשיר לב ההמון כתימר ביד היוצר לכל אשר יחפץ ימנו. וזאת שנית כי היה נח לבריות ואהוב ורצוי לרוב עמי כל דרכיו משפט וצדק (בתובית קה:). והשתמר מאד לבלתי המרה את רוחם להבדיל בינם ובין יהודים ממשפחתם ובכל זה הועיל להיטב תכונתם (קדושין עג.) ועוד שלישיה כי הראם במעשיו גודל מעלת התורה ולומדיה כי הוא עצמו נתן כבוד ויקר לדורשי התורה. כל אלה פעלו כי היה מצב התלמידים בישיבתו כטוב וגדלה והצליחה עתה במחוזא כמו לפנים בפומבדיתא. ואמנם בבחינת תלמודו הגדיל רבא מעשיו מחברו אביו כי מעולם לא השיגו אביו בשקידתו מאין משלה (שבת פח.) ובעומק עיונו. כבר אמרנו כי בלמודם היה דרך אחד לשניהם והם המיסדים שמה חדשה בתלמוד בהרחבת הפלפול בהרבות ההויית ובהמצאת איבעיות. כאביו כן גם רבא הרבה לדקדק ולריוק במשניות, אמנם יותר ממנו היה רבא אומן בגורותיו⁽¹⁰⁾ והמציא

חדשות

⁽¹⁰⁾ שבת (יג.) גזרה שטא יהיה רגיל אצלו וכו'. שם (סז.) גזרה שטא יאמרו סבילה בת יומא עלתא לא. שם (יז.) גזרה משום הנושבות. שם יז. גזרה משום תרומת סמאח ביר כהן. שם (ל.) גזרה שטא ירהיה. שם (קיו.) אי שרית לית אתי לכבווי. שם (קכב.) גזרה שטא יתקע. פסחים (ט.) שטא תפול חולדה כפנינו. שם (לג.) גזרה דלמא אתי לירי תקלה. ועוד הרבה כ"ל.

הרשות בידי שופות ובמאכלות אסורות⁽¹¹⁾ וגם יותר ממנו עסק בעניני הקרבנות⁽¹²⁾. ודרש הרבה במדרש הכתובים בין בהלכה ובין באגדה, והמתכונן בהם ימצא כי אף שבמקומות מועטים משתדל לשים עינו בדקדוק הלשון בכל זאת ברובם הולך בדרך רחוקה וזרה כמשפט זמנו⁽¹³⁾.

כמדת השנים אשר עמד אביו בפקידתו כן גם רבא מלך אך ארבע עשרה שנה וימת כבן שבעים ושלש שנים ויאסף אל אבותיו, שני החברים האלה הגבירו חכמת הפלפול התלמודי למדרגה אשר אין למעלה ממנה. אמנם מן העת הזאת אשר סגר רבא את עיניו הלכה זאת החכמה אחורנית כי מכל תלמידו אביו ורבא לא היה אף אחד אשר הגיע לקרסולם, ונראה מאד כי גם אש קנאת סופרים נכבתה מעט מעט⁽¹⁴⁾ כי הומנים השתני מאד. המון העם ראו בעין רעה על מעשה הרבנים וכבוד לומדי התורה הלך הלוך וחסור (מנהדרין צט:) ודבר זה בלי ספק לא החזיק מאד תשוקת התלמידים. וגם נראה כי טוב מצב היהודים בארץ לא היה עתה כלפנים, ועקת העתות מעולם לא הרבתה חכמה. הן אמנם כי לא הגיעו אלינו הודעות ברורות מלחץ גדול אשר נלחצו היהודים. בעת ההיא כבבל אבל זאת ידענו כי שבור מלכא השני אשר מלך בעת ההיא לא היה טוב ליהודים, רבא היה עשוק ורצון סמלי (חגיגה ת:*) ומי יודע כמה רע ומר היה גורל היהודים בעת ההיא לולא אם המלך דברה עליהם לטוב אשר היתה אוהבת את היהודים וביתור את רבא והוא מסכתו מאיבת בנה (תענית כד: ב"ב ח. נדה כ:*) וחזק מזה נשא פנים גם לעשרו של רבא ולא הציק הרבה את היהודים כאשר היה עם לבבו (חגיגה שם) ועתה מי יודע אם לא אחרי מות רבא עוד הורע מצבם, ואולי כגלל זה הורע גם מצב דורשי התורה ולא יכלו עוד ללמוד בהרחבת הלב וגם פרנסתם לא היתה עוד בהרחה. ועוד זאת, הגלויות שגלו הישיבות סמקום למקום לא היו הועלת לדרישת התורה ועל כן נבין למה מימי אביו ורבא חדלו הישיבות לפרוח ובאו ימים אשר התמעטו התלמידים והעסקים בחכמת התלמוד הלכו הלוך וחסור.

אחרי מות רבא פסקה הישיבה במחוזא ושוב הוסבה לפוטבדיא אשר היתה שם בראשונה, וראש הישיבה היה רב נחמן בר יצחק. כשנעשה ראש ישיבה כבר היה זקן מופלג. בנעוריו היה תלמיד רב נחמן בר יעקב שהוא ר"נ סתם, ובזמן שישב רבא לפני ר"נ יושב ר"נ בר יצחק בשורה מאחוריו (ערובין מג:), ובימי רבא היה ריש בלא.

(11) ניקב המחול שרפה (חולין מב:) רמינא עליה חומרי דרב וחומרי דשמואל (שם מג:) האי ריאה האגליד כשרה (שם מו:) ריאה שהאריסה מקצתה כשרה כולה שרפה (שם) ריאה שיכשה מקצתה שרפה (שם) ריאה דקיימא גלדי גלדי וכו' כשרה (שם) אין מקיפין בבועי (שם) חגי תרתי אונני דסריקן להדרי לית לתו בדיוקא (שם) חגי ב' בועי דסריקו להדרי לית לתו בדיוקא (שם מו.) חסר או יתיר או חליף שרפה (שם) ככוהלא כשרה בדינא שרפה (מג:) מקיפין בריאת באותה ערונה — מקיפין בקנה (שם נ.) ועוד אחרים. ע' עוד שם (ע.) שש איבעיות ורות אשר אין לתן שרה. שם (צו:) אמור רבנן כשזמא וכו'. שם (צח:) מעם כעיקר לא דאורייתא שם (ק:) כל מין ומינו וד'א סלק את מינו כמי שאינו וכו'. פסחים (ל:) חמץ בוסמין בין במינו בין שלא במינו אכור במשהו, ועי' בתוס' ועי' ע"ז כב. טב. נח. סא. סו. ע. עב. ע"ז.)

(12) ע' ויבחים ב.) עולה ששחמה שלא לשמה וכו' ורוב ע"ב שם, ושם (ג.) תו רמי וכו' כולתי שסעתא דרבא. שם (ו.) בענין עשה דלאהר הפרשה וכו'. שם (ז.) תפאת כמפת על הייבי עשה. ואין להאריך בדוגמאות שכל ס' ויבחים וזמנות ותמורה נמצא מפורשים מוסרי הרבא.

(13) תא לך קצת דוגמאות מחכמת מדרשי, ע' ערובין (ג.) סקיר חזיר חוצה תן ויצא ואח"כ סדרו. ברכות (פו.) מי כתיב ארחק במים בנקיון כתיב. חולין (קכב:) דשמיא לאסור צירן ורושמן וקפא שלה. פסחים (נח:) העולה עולה ראשונה. שם (פג:) הוא לבדו יעשה לכם הוא ולא כששיריו לבדו ולא מילה שלא בוסמין מממשות דברוריו ע"פ דקדוק הלשון ע' ברכות (לח.) בפירוש מלת חטוציא. שם (נח:) בפ' בלת בורא. פסחים (זו.) בפ' ליל לבער. באגדה נעלה באר בין הכמי בכל, ועי' ס' אגרת הבבליים לתח' זו. באבכר.

(14) מן הרשומים בתלמודי אביו ורבא והבחינים ע' בסדר הדורות ע' אביו וערך רבא ובערך רב פפא, רב נחמן בר יצחק, רב זכור ובערכי כל ראשי הישיבות שהוזכרו בפנים ואין צורך להזכירם פה בפרטות שגור אמינו מפנים גם שלש שהלכות כבוקשנו אין הועלת בהזכרתם.

כלה (ב"ב כב). והיה חשיב בעיני בני דורו מפני חסידותו אבל לא מפני גדולתו כתורה, גם רבא לא ישרה נפשו בתורתו ופעם אחת השיב לרבא דבר שהוא נגד הפציאות ולא חש רבא להשיבו כענין כי אם בדרך התול לאמר; המתן עד שיבא אליהו ויבשר כדבריד (ברכות לה:). ושוב פעם אחרת בקש לסתור דבריו על ידי שעקם כונת הברייא ורצה להניח בה כונה נגד פשוטה והקפיד רבא עליו (ב"ב פו). ובאמת אם נתבונן ברוב הלכותיו ופוללויו אין בכלם רוש המבדילו משאר החכמים הבינונים גם רוב מדרשיו בין בהלכה בין באגדה חסרים כל מעם⁽¹⁾ ועל כן חלקו אך מצער בהשתלשלות התורה שבעל פה. ר"ג בר יצחק לא האריך ימים על משרתו, אחרי אשר היה ראש ישיבה כמו ארבע שנים הלך לעולמו זקן ושבע ימים ויבוא תחתיו רב חמא מנהרדעא וגם הוא מן החכמים הבינונים, ונתכנה בתלמוד בכנוי "אמוראי דנהרדעא" (סנהדרין יז:). ואין לני ממנו כי אם איוה פסקים (כתובות פו). שבועות מח: ב"ב ז. ושמו: הוא רב חמא אשר שאל אותו שבור מלכא שיבא לו ראה מן התורה שחובה היא לקבור את המתים בקרקע ולא ידע להשיב לו ואמ' עליו רב אחא בר יעקב נססר העולם ביד שיטים (סנהדרין מז:), וממה ששבור מלכא פנה אליו בשאלתו וגם ממה שאמר רב אחא בר יעקב שנמסר העולם בידו מבורר שבעת ההיא היה רב חמא הראש⁽²⁾. כן ירדה הישיבה בפומבדיתא מטה מטה, וראשי הישיבה אשר קמו אחריהם לא היה להם כח להגביהה, ואחרי דורות אחרים לא היה לאל ידם אף גם להעמידה, כי הוסבה התורה אל המקום אשר היתה שם בראשונה – למתא מחסאי, שם עיד הפעם עלה כוכב מזהיר בשמי החכמה התלמודית אשר כמעט שני דורות הגיה אורו בכבל וכתומם – ויכבה לנצח.

לא לכד ראשי הישיבה אשר בפומבדיתא אחרי מות אביו ורבא לא יכלו להתנשא למעלהם ולא היה להם כח להחזיק הישיבה בפריחתה, כי אם גם הראשים אשר הרכיזו תורה במקומות אחרים גם הם אך ננסים היו לעומת הענקים רבותיהם. בימי רב נחמן בר יצחק נוסדה גם ישיבה בנרש עיר הקרובה לסירא והראש עליה היה רב פפא. אביו לא היה מן החכמים ולא נודע לא שמו ולא מיבו (עי' יבמות קו. ב"מ כח:). ונראה כי לא היה מבני עניים גם הוא עצמו היה אדם אמיד בנכסים ונהנה מיגיע כפו, ועסקו בהכנת שכר תמרים ומוזה נתעשר (פסחים קיג). רבותיו היו אביו ורבא (פסחים קיא: ערובין נא. ובכ"מ) חבר נאמן היה לו ושמו רב הונא בריה דרב יהושע אשר כל ימיהם לא נפרדו זה מזה, ישיבה אחת להם בבית רבם ובזמן אחד שבו לביתם מן הישיבה (ערובין יב. שבועות לז: זבחים טו. ובכ"מ) ולא סרו זה מזה גם בשבתם בביתם ובלכתם בדרך (ברכות נח. שבת קלו. יבמות פה

(1) הא לך קצת רוממאות ממדרשו. כתובות, לח: קרי ביה אשר לא ארוסה שבת (כת:). ספין כתיב. שם (נח:). בני כתיב וכן בכ"מ מצאנו מעקם כתיב וכל"ב עי' ב"ב (קג). תרומות ירכין כתיב ועי' שם בתוס'. רוב אנדותיו אינן עיקריות רק תוספות על אנדות של חכמים אחרים או משפטים בהם. כמו: ברכות (זא:). אף אין אשתי משלת נפלים וכו'. שבת (סג:). אף פורק ממנו יראת שמים. שם (לג:). אף שומע ושוקק. פסחים (ג) לא כחצתיו עת"ב וכו'. ברכות (ז). תני תפילין דמרי עלמא מאי כתיב בהו. ועל דרך זה כל אנדותיו. (16) מצאנו רב אחא בר יעקב בימי רב הונא עי' יבמות (פד:). דאמר שתין סבי חזינן וכולהו יעקרי מפרקא דר"ה חזין סאנא. הרי שתית כבר בא בימים בימי ר"ה ורחוק מאד שהיו עוד בימי רב חמא חזו שתית אחרי מות ר"ה יותר מששים שנה, ואולי חיו שנים. ור"א ב"י חזו בלי ספק הוא אותו ר"א ב"י שהיה רב פפא וישוב לפניו (חזינן לג). והוא הוא אשר אמרו עליו שבימי רב אחא ברי' דרב איקא ורב אלעזר מהגורניא ורב אבא בר תלפא חזו מופלג בוקעת (ערובין סג). ואלה האמוראים היו מתלמידי אביו ורבא, ונמצא ממנו בפסחים (כט). דרצה לומר לרבי יהודה דילף שאור דאכילת משאור ודאיה מה שאור דראית שלף אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבות אף שאור דאכילת שלף ר"א אוכל אבל אתה אוכל של אחרים וכו' בא וראה עד תיכן דרך תהודיד חניע בזמנו.

פה). וגם כאשר נעשה ר"פ ראש ישיבה היה אהו ונעשה ריש כלה (ברכות נז). ולא היו חשיבים מאד בעיני חכמי רורם. פעם אחת היה להם דין ודברים עם אנשים סותרים אשר קבלו עליהם לפני רבא ואמר להם רבא דרך בזיון: קאקי חורי משלחי גלימי דאינשי (גמין עג). ורב אידי בר אבין¹⁷) קרא אותם דרדקי (פסחים לה. יבמות פה). גם חכמים אחרים מבני הזמן הזה לא הפליגו מעלת ר"פ בחכמה עד מאד. רב שימי בר אשי היה מקפחו בתשובותיו ונתבייש ולא ידע מה להשיב לו והרגיש בעצמו חולשתו נגדו ולא ידע התנצלות כי אם בבקשת רחמים באמרו: "רחמנא ליציל מכיסופא דשימי" (תענית טז) וכן מצאנו שלשה מתלמידי רבא רב הונא בר מנחם ורב שמואל בר אירי. ורב חייא מווסתניא אשר אחרי מות רבא הלכו לנרש לשמוע תורה מפי ר"פ לא היה דעתם נוחה בתורתו ועזבו ישיבתו ואף הוא שמח בלבו כאשר הלכו להם כי ידע בנפשו כי תלמידים אשר גדלו בבית מדרשו של רבא לא ימצאו חפץ בלמודו (שם ט). ואמנם גם כל תלמודו יענה בו כי לא השיג חכמת רבותיו אף לחצי, ואף הוא עצמו ידע זאת ולא היה מאמין בנפשו להכריע בין הדעות וזה היה לפעמים לזקק כי מיראתו להכריע תפס כחומרא של שני הדעות¹⁸). לפי עדות עצמו עסק הרבה בעיני קרבנות ודיני מומאה ומהרה (ברכות כ). ובאמת מצאנו הרבה הלכות ופולמוס בעינים האלה האמורים משמו, והדבר הזה הכריחו גם כן לעסוק במדרש המקרא ובמדות שהתורה נדרשת בהן אבל רוב מדרשיו חלשים וזרים כמדת זמנו¹⁹).

באשר לא השיג מעלת רבותיו בחכמת התלמוד אף כן לא השיגה במדות טובות. כבר ראינו למעלה כי רבא רבו הוכיחו על ככה כי אינו נושא ונותן באמונה עם בני אדם (גמין עג). ופעם אחת אירע לו אסון שעלה במעלה ונשבר אחד מן השלבים ואמר כמעט הייתי בא ברע להאבד במחללי שבתות או כעובד ע"ז²⁰) ואמר לו חייא בר רב מדפתי שמא עני בא לידך ולא פרנסתו שגם זה נחשב כאלו עובד ע"ז ועל כן נענשת (ב"ב י). ובלי ספק רמז לו תוכחה מסותרת כי היה נודע שר"פ אינו מותר בממונו לצדקה, שכן ספרו עליו שאף לעני המחזיר על הפתחים לא היה נוקק לתת לו.

17) אביו היה רב אבין נגרא בזמן רב הונא והיו לו שני בנים ת"ח האחד רב אידי והשני רב חייא בר אבין (שבת כג). וממח שקרא רב אידי לר"פ וז"ת ברית דר"י דרדקי כלומר צעירים שלא הגיעו עדיין לחכמת נראה שהוא היה כבר זקן בימים. ובאמת כבר בימי רב חסדא היו אומרים עליו שהוא אדם גדול (ב"ב לג). רב חייא אחר, היה גדול הדור בימי רבא שאמר עליו אני וארי שבחבורת תרסמינא זמנו רב חייא בר אבין (שבת קיא: וכו'). ומצאנו ג"כ שהיה בימי רב הונא ובעא מניה (קדושין נה). ואמרו שלח ר' חייא בר אבין וכו' וכן תחת ר' אלעזר מלמדנו משום ר' תנאי הגדול (יבמות מג). מזה אנו רואים שהיה בא"י ולמד אצל ר' אלעזר חייא ר"א בן פדת וגם נקרא כאן רבי לא רב וע"כ אולי אין זה ר"ח בר אבין נגרא. רב אידי בא"י היו לו גם שני בנים ת"ח האחד רב שישיא בר ר"ה דרב אידי והיה עם רב פפא (ב"ס קס). ואולי היה תלמיד ר"פ דאמר לו סר (שם מה). והשני היה רב יהושע כר"ה דרב אידי ושלחוהו רבנן אל רב כהנא כשחלש ואשכחיה דגה נפשיה פסחים ג). ורב כהנא הוה היה רב שבזמן כ"פ ורבו של רב אשי ויובא עיר להלן.

18) ע"י ברכות י"ג וש"ג. הלכך נבדקוהו לתירויותיו. שבת (כ). הלכך בעיני רוב עביו ורוב היקפו. חולין (נו). הלכך בעיני כוזה במקום מרה ובעיני כוזה במקום שהיו חית.

19) ברכות (יא). כי דרך מה דרך רשות אף כל רשות. פסחים (כג). תרומתכם שלכם תחית. שם (כד). ר"פ אמר מחבא ודבשר אשר יגע וכו' ודרש באם אינו ענין לגופו הגניחו ענין ללל איסורין שבתורה ווא"ע לאכילה ת"ע להנאה. שם (ז). פלגול במדת כלל ופרט. שם (כז). כתיב עבר וקרינן עובד עובד רומיא דעבר. שביעיות (לא). פלגול בעיני דון מנה ומנה. מכות (ט). פלגול עם רבא בענין לאו הניתק לעשה. תבבות (כס). בתולה בחולות וכו'. יבמות (כג). אחת אחובה ואחת שנואת אחובה בנשיאות ושנואה בנשיאות קדושין (גס). כי יתן דומיא דכי יתן. ב"מ (ד). אתיא מלגול שבועת דע"א. ועוד הרבה כיוצא באלו.

20) ע"ש במדרש רש"י דמי שנחתים סקיל או נופל מן הגג וכו', וע"י שבת (קח). דאמר ר' יוסי יהו חלקי מנבאי צדקת ולא מחלקי צדקה ואר"י יהו חלקי עם מי שחושדין אותו ואין בו ואר"פ לירי חשדן ולא חתה כי. ולא נאמר בשם מקום במה שחיו חושדין אותו ולפי דברינו בפנים אפשר שהחשד היה ג"כ בענין חלוקת הצדקה לעניים.

לו מפתו (שם ט.) ומצאנו שלפעמים עשה שלא כמשפט הצדק נגד חברו ודרש לטובת עצמו לאמר כי אין רע (שם כב.). וכן במסחרו היה מנהגו למכור את סחורתו ביתר מכרי דמיה במכרו לזמן אף שזה נחשב כרביית ובריה לו היתר מלבו באמרו "מרשא דירי שרי מאי מעמא שכראי לא פסיד זוזי לא צריכנא" (ב"מ סה.) והנה בהיות מצד האחד משפטו להיות מיראי הוראה ועשה לפניו משורת הדין (ברכות מה:) באיסורים אף בקל שבקלים אנו רואים מצד השני כי בדברים הנוגעים במטון ולעצמו לא היה מקפיד כל כך ויצא לפעמים אף חוץ משורת הדין, ואמנם על כל פשעיו האלה הנכסה אחת ממדותיו והיא: כי בלב מבין ובעינים פקוחות השגיח על תקון הצדק והישר אף חוץ משורת הדין אם ראה כי נדרש כן למקומו ושעהו כמו בהגבותו כושת ופנס בבבל נגד הדין שאין גובין קנסות בבבל (ב"ק פד.) כי בלי ספק ראה שלוש פשוטה של ההלכה מדת הצדק לוקה שיהא אדם מויק את חברו בגופו ובכבודו ויצא נקי.

ימי שבתו לראש בנרש לא נמשכו הרבה, לא מלאו לו עשרים שנה למן היום אשר הושיבוהו בראש וימת בשיבה טובה, בשנת קל"ה לאלף החמישי, וסביב לזמן ההוא מת גם רב חמא מפומבדיתא אבל גם כל הקמים אחריהם זה אחר זה להיות ראש בפומבדיתא לא היו טובים מהם בחכמת התלמוד ולא היו גדולים מהם בדעות. אחרי רב חמא מלא מקומו רב זביד, ובלי ספק כבר היה זקן כשמונהו לראש ולא היה בפקידתו רק שמונה שנים, והיה חברו של ר"פ ובעל מחלוקתו (ב"ק לו.) ב"מ כה: שם לר. גמין יג. ובכ"מ) ותלמיד רבא אשר הרבה קבלותיו אמר משמו (ב"מ כג. ובב"מ) ולא נתקיימו מתורתיו כי אם מתי מעט, ובימיו היו תנאים אשר סדרו ברייתות דבי רבי חיאי ורבי אושעיה (ב"מ לר.) אשר הוא השתמש בהן הרבה וזה הוא מה שמצאנו במקומות רבים תני רב זביד בדבי רב אושעיה⁽¹⁾. אחריו בא רב דימי מנהרדעא גם הוא היה מן הזקנים בדורו של רב פפא ולא היה לראש כי אם שלש שנים (אגרת דרש"ג) ולא היה מתלמידי רבא (ב"ב כב.) ולא נזכר בתלמוד רק במקומות מעטים. אחריו תלך רפרם ואין זה רפרם בר פפא כי רפרם ההוא היה תלמיד רב חסדא (שבת פב.) והיה זקן בימי רבא (ברכות ה.) נדה סא.) אבל בדרן ובהו הושב בפומבדיתא (בכורות לו.) הוא אשר רב אשי דן לפניו וחייבו פדיו וכפהו לשלם רמשיהוק (ב"ק צח: כתובות פו.) ולא האריך ימים בפקידתו⁽²⁾. אחריו ישב על כסא ראש הישיבה רב כהנא. הוא רב כהנא אשר היה רבו של רב אשי, ואף זה לא הגדילו מאד מעשיו, אבל זכות אחת קנה לנפשו בהעמידו תלמיד כרב אשי. כמו שמנה ועשרים שנה עמד בפקידתו, ויהי זקן ושבוע ימים כהאספי אל עמיו בשנת ארבע אלפים קע"ג (אגרת רש"ג) או ד"א קע"א (ס' הקבלה להראב"ד).

אחריו

(21) ביוחסין מיוחס: רב זביד בר רב אושעיה ויפה השיג עליו בעל סדר הדורות באמרו שבב' המקומות שנמצא כן (בכמות צו. וע' לנ:) מ'ס הוא וצ"ל שם תני רב זביד בדבי ר' אושעיה וכן מצוינו בהרבה מקומות. ובשבות (מ.) מצאנו ג"כ תני ר"ז בר אושעיה א"ר תני ר"ז א"ר אושעיה ובכ"מ סינכין הק אובא דאמרי ליתא. וכתב בר'ס שבכ"י מ' ובבב"ג ור"ף דג"י בדבי ר' אושעיה. וכן עיקר. וג"י א"ר הוא גליון והיה כן מפני שלא מצאנו רב אושעיה סתם בזמן תנאי. אבל אמרת הכונה היא על תנאי דבי ר"ז ור"א שהיו בימי ר"ז וכמו שכתבתי בפנים אבל ר"ז בר אושעיה לא היה ולא נברא.

(22) תחם גרעץ ח"ד צד 379 בתערה ז כתב בר פפא וליהא ורפס' שחביא רש"ג אינו בר פפא. ומצאתי בזה מקום לתעור על מינו של ספר יוחסין השלם שהוציא לאור ר' צבי פלייטאווסקי בלונדון ש' תרי"ז ע"פ כ"י וג"ל כי לפעמים שלמותו הוא חסרונה וזה נראה ברור בערך רפרם חנה בתוצאות הקדומות זה הערך קצר מאד שהביא רפרם מסכרא ורפרם בר פפא ואמנם ביוחסין תשלם האריך בערך הוה וסבאי מרבה דברים בשם רפרם בר פפא דאיתנייהו בנ"ל על שם רפרם סתם ומתוך הערך כלו אנו רואים שאינו נכתב בדקדוק ע"ש ודע דרפרם מסכרא מובא בנ"מ (מב.) סתם, ובפסחים י"א: רפרם בר פפא מסכרא ונראה דאין אלא שנירא דלשנא ועיקר הג' רפרם בבנ"מ דב"מ. ובס' הקבלה להראב"ד כתב ג"כ שרפרם סתם שהיה ראש ישיבה בתר רב דימי הוא רפרם בר פפא וגם זה ליתא אלא שנירא דלשנא (ד"ר ח: ג.)

אחריו היה רב אחא בר'ה דר' בא שנים מעטות ראש ישיבה והיה משאו ומתנו עם רב אשי ורבינא (ע' חלין יו' פו' ובסדר הדורות). והנה כל אלה ראשי הישיבה היו בפומבדיתא, ככלם נראה כי מעלתם אשר בגללה נתקנו להיות ראשי היתא וקנתם לא חכמתם. ועל כן רובם רק מעט בשנים עמדו על משמרת ראשונם לתבליה מבוקשנו אין כל דבר מכריח אותנו להאריך בדבריו ימיהם בשנם כל פעולתם לא עשתה רושם מיוחד בהשתלשלות התורה שבעל פה ואמנם על אחת יהיה זה לנו לאות כי חכמת התלמוד ירדה פלאים ממעלתה אשר היתה לה מימי קדם, וכי באה העת לאמר: עד פה תבוא ולא תוסיף! הישיבה לא היתה עוד כפורחת כי אם התנהגה בכבודות ובאה עתה להאכף. אמנם עתה ממקום אחד יקום לתלמוד חלד אך לא להרחיב גבוליו כי אם לתת עליו משמר. אל המקום אשר משם היו הוצאות חכמת התלמוד שם היא שבה ללכת. בסורא היא מתא מחסיא החל רב כמו מאה וחמשים שנה לפני זה לשים אבן אל אבן לבנין התלמוד, שם ירה אבן פנתו ויהי מלמד יד הבונים לעשות מלאכתם מעשה ידי אמן, אמנם במשך הימים התגדל המשמר על צניפו והתלמיד על המלמד והסינו גבולות שגבול ראשונים ויהי הבנין קטן מהכיל רבבות הענינים אשר הכניסו בו עושי ומשלימיו, ועל כן עתה באה העת לזרות ולהבר את כל הנעשה עד עתה להעריך כל אשר אין לו זכות וצדקה להשאיר, ולהשאיר את אשר נכון וכשר בעיניהם לתת לו אחרית ותקוה לדור אחרון. לבצע הפעולה הגדולה קם אדם גדול דגול מחכמי דורו בתורה ובגדולה ובכשיון המעשה והוא היה רב אשי בר רב שימי.

פרק שבעה עשר

רב אשי. חבור התלמוד וחיבתו.

בית המדרש הגדול אשר יסד רב בסתא מחסיא עמד מספר שנים שמם ואנו ואכלו פתחיו, אמנם בכל זאת לא נשתכחה שם התורה וקרוב מאד כי אף אחרי שפסקה שם הישיבה לא חדלו מקרבה בתי מדרש אשר חכמים יחידים הרביצו בהם התורה, וזוכרו חכמים אחרים מבני סורא אשר חיו בדורות האחרונים האלה. סבות שונות התאחדו בעת ההיא כי עוד הפעם הישיבה בסורא נשאה ראש. הראשונה לכלן היתה כי הומצו מצב היהודים בארץ בבל. בעת ההיא מלך איוורנר השני (מלך חסר וטוב לכל היושבים תחת שבטו. וביחוד היה טוב ליהודים, והיה מכבד את חכמיהם וגדוליהם. והוא הוא אשר המה חן וחסד להונא בר נתן, אדם גדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו ולדעת קצת (רש"ג) היה ראש הגולה. ופעם אחת ישב לפניו, והיה זה המלך בעצמו ובכבודו מתקן לו את אבנטו ואמר לו הלא נאמר עליכם כי אתם ממלכת כהנים ועל כן לך נאה ולך יאה כי תחגור האבנט בדרך שהכהנים יחגורוהו(ובחים יט). והנה תחת שבט מלך חסד כזה אוהב את היהודים בלי ספק היה גורל היהודים בנעימים וחדותם פורחת והיתה העת מוכשרת להגדיל מעשיהם לטובת דתם ותורהם כבימי קדם. ואמנם כמובן היתה השעה צריכה לתת משמר לחכמת התלמוד כי כבר פריצה גבולות עד אין קץ. הנה

אין

(1) מצאנו רב הונא מסורא ע' ובהם (צא) כריתות (י) ולא נתברר שם בצמצום באיזה דור חי אבל מוכח מהענין כי עכ"פ היה בדורות האחרונים של האמוראים. וכן מצאנו רב יודנה מסורא ב"ב (פא) ותמיר (כו) רב הנינא מסורא. דרכו לפרש דברי אמוראים בדרך "מה שנים קאמר" ע' ברכות (נב) שבת (כג).

(2) הרב רש"י רפ"פ ב"מ פל' ע' ארוך בלות מטלכי פרס חשב את יודנר הנה שחיה בימי רב אשי "הראשון" בשם תוח אך החכם נרעץ חשבו "השני" מפני שכבר לפני זה בשנת 299 מלך מלך ששמו יודנר אלא שלא האריך ימים על מלכותו יותר משנה וע"כ יודנר זה אותה ויהודים שחיה בימי רב אשי הוא השני. (ד"ד ח"ג)